

**biblioteka
legende**

**vladimir
perić
valter**

**Čelni
ratne
ILEGALE**

BIBLIOTEKA L E G E N D E

VLADIMIR PERIĆ
VALTER
ČELNI RATNE ILEGALE

GORNJI MILANOVAC 1973.

BIBLIOTEKA LEGENDE

Pripremio:
IVO MATOVIĆ

Direktor:
ALEKSANDAR LAZAREVIĆ

Odgovorni urednik:
RADMILO-LALE MANDIĆ

Uređivački odbor:
RADMILO-LALE MANDIĆ, MILIJAN JEREMIĆ,
STANISLAV VUKELIĆ I IVO MATOVIĆ.

Korice:
ALEKSANDAR SMILJANIĆ

Tehnički urednik:
STANISLAV VUKELIĆ

Korektor:
SVETLANA PETROVIĆ

Izdavač:
NIP DEČJE NOVINE
Gornji Milanovac, Takovska 6

Štampa:
KULTURA,
Beograd, Makedonska 4

3

2. R.

ACA
B

BIBLIOTEKA LEGENDE

„Valter je najsajjniji predstavnik, najveći heroj ilegalnog pokreta u našim okupiranim gradovima. On je bio prekaljeni partijski rukovodilac, ali i više od toga: jedan od čelnih boraca mlade kontraobavještaine službe revolucije za koju je dao najviše što revolucionar može dati-svoj život . . .“

(Tito, posle premijere filma
„Valter brani Sarajevo“,
1972. godine)

Vladimir Perić Valter

„Valter — to ime je bilo i ostalo simbol narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu. Ono je bilo lozinka unutrašnjeg otpora našeg grada protiv okupatora...

Ukratko: ono je bilo autoritet, jer je njegov nosilac Vladimir Perić, svojom izuzetnom vrijednošću umio dostojno da zastupa NOP i njegovo rukovodstvo, i kao političar“.

(List „Sarajevski dnevnik“ 6. april 1946)

PRIZNANJE

Sarajevo je oslobođeno 6. aprila 1945. godine. Grad je bio teško ranjen, njegovo stanovništvo proređeno. Ipak, preživeli su se prihvatili posla: lečenja rana sugrađana i grada, obnove sarajevske privrede.

A 6. aprila 1946, na godišnjicu svog oslobođenja, na dan radovanja, Sarajlije su se, u svom listu „Sarajevski dnevnik“, ovako setile svog omiljenog heroja i partijskog sekretara, ilegalca, diverzanta, revolucionara Vladimira Perića Valtera:

„Valter — to ime je bilo i ostalo simbolom narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu. Ono je bilo lozinka unutrašnjeg otpora našeg grada protiv okupatora...

Ukratko: ono je bilo autoritet, jer je njegov nosilac Vladimir Perić, svojom izuzetnom vrijednošću umio dostojno da zastupa NOP i njegovo rukovodstvo, i kao čovjek, i kao organizator, i kao političar“.

Valter će za svoje zasluge u revoluciji biti proglašen i za narodnog heroja Jugoslavije, o njemu će publiciste i književnici pisati knjige, feljtone i eseje, snimiće se i film „Valter brani Sarajevo“, ali većeg priznanja nije mogao dobiti od ovog priznanja grada svoje revolucionarne borbe, svog ilegalnog delovanja.

DETINJSTVO KRAJ LIMA

Film „Valter brani Sarajevo“ snimljen 1972. godine, bio je povod da se o Vladimiru Periću Valteru, najčuvenijem jugoslovenskom ilegalcu iz drugog svetskog rata, čuju prisećanja njegovih drugova i saboraca, kako bi se njegova dosta nepoznata politička biografija dopunila novim, ili manje poznatim pojedinostima o tragovima njegove revolucionarne mladosti i predstavila mladoj generaciji onako kako to on i njegovo delo zaslužuju. Javio se velik broj Valterovih saboraca i prisnih poznanika, među kojima i novinar i publicista Miodrag Tripković, koji se u svom opširnom napisu objavljenom u sarajevskom listu „Svijet“ seća ranog detinjstva i dečastva koji ga vezuju za Vladimira Perića Valtera. On, sem ostalog, piše:

„Ne dostavljam vam nove detalje iz narodnooslobodilačke borbe koji bi išli u prilog nedovoljno poznatoj biografiji revolucionara, borca i izvanrednog čovjeka Vladimira Perića Valtera, već isječke iz mojih sjećanja na ono vrijeme što je minulo prije više od 40 godina, a koje me je kao osnovca i, kasnije, gimnazijalca, vezivalo za mog školskog druga Vladimira Perića i naše Prijepolje.

Čini mi se da će biti mnogo više Valterovih ratnih drugova koji će se sjetiti događaja iz narodnooslobodilačke borbe što su ih sa njim doživjeli — ili će opisati one koje je on doživio — nego onih koji se sjećaju Vlada kada je nosio kratke pantalone i sjedio u školskoj klupi, u koju su generacije prije njega nožićem urezivale svoje ime, pa i on...

Rođeni smo prije 52 godine, (1919) i rasli u Prijepolju, na obalama u ono vrijeme kao suza bistrog i čistog zelenkastog Lima. U to vrijeme Prijepolje nije bilo ni nalik ovom današnjem. Ono se gotovo cijelo nalazilo na desnoj obali Lima. Kroz njega je prolazila jedna jedina ulica koja se začinjala na početku predgrađa zvanog Šarampov, prosijecala gradić kroz sredinu i sama bila presječena trima potocima, uspinjala se malo kod Sarač-potoka, da bi se nešto dalje spuštala prema predgrađu Vakuf, premošćujući rječicu Mileševku u blizini njenog ušća u Lim drvenim, klimavim mostom uvijek zamazanim stočnom balegom.

Dvije-tri džamije, jedna crkva usred grada sa drvenim dotrajalim zvonikom, osnovna škola, sresko načelstvo, zgrada opštine i kraj nje opštinski zatvor, pošta, nekoliko kafanica od kojih je „najelitnija“ bila „Kasina“ kraj stočne pijaće, a na lijevoj obali Lima: bolnica, nepotpuna gimnazija, žandarmerijska stanica i trošarina kraj kamenog i jedinog mosta, zatim fudbalsko igralište kluba „Polimlje“ na samoj obali Lima, sa kojeg bi dobro udarena lopta obično letjela u brzu rijeku...

To su bili glavni punktovi društvenog, kulturnog i sportskog života kasabe na Limu u vrijeme kada je Vlado Perić pohađao osnovnu školu.

Kuća Vlade Perića, nalazila se na najnižoj tački gradića, tačnije rečeno kraj rijeke, uvučena u veliki vrt pun cvijeća i raznih voćaka. Ona je bila nedaleko od osnovne škole smještene u crkvenoj porti, a blizu onog prostora pored rijeke na kome bismo se skupljali i igrali: lopte, klisa, „boja na Kosovu“ ... U njoj sam bio čest gost bilo zbog raznovrsnog voća

koje smo brali, ili zbog bogate biblioteke iz koje sam pozajmljivao ono što je bilo blisko mome uzrastu.

Pošto sam u prvo vrijeme i sam stanovao u blizini škole, u kući kraj Sarač-potoka, to sam bio upućen u igri na grupu djece iz tog kraja. Prijateljstvo sa Vladom Perićem i njegovim bratom od ujaka Duletom, našim vršnjakom, bilo je svakodneвно i prisno.

Zapravo, Vladu i mene vezivala je, unekoliko, i suparnička ljubav prema našoj vršnjakinji — u koju su uostalom bili zaljubljeni i mnogi naši drugovi — Miri Rakitić. No, pošto se i Mirina kuća sa kafanom koju je držao njen otac nalazila na glavnoj ulici, kraj Sarač-potoka, to sam ja, s obzirom na to da sam stanovao nedaleko od nje, bio u situaciji da je češće pratim u školu i iz škole do kuće.

Zbog Mire jednom se Vlado naljutio na mene, ali, po njegovom običaju, na kratko. To je bilo u drugom razredu osnovne škole. Između dva časa, dok smo očekivali da uđe naša omiljena učiteljica Staka Jevđević, Mira i ja smo se oko nečega opkladili. Opklada je bila takva da je onaj koji opkladu dobije imao pravo drugome da opali šamar. Oko nas se skupiše naši drugovi i drugarice u napregnutoj pažnji. Ispalo je da sam ja bio u pravu. Ali, umesto da kavaljerski oprostim Miri šamar, ja sam joj prilijepio tako vruć, da je ona briznula u plač. Tog dana, kada smo se poslije završenih časova okupili da odigramo omiljenu igru „boj na Kosovu“ — pri čemu bismo se podijelili u dva tabora, iskopali šančeve i jedni druge gađali omanjim kamenjem — Vlado nije bio među nama. Tješeći Miru, a ljut na mene, otpratio ju je do kuće i prihvatio poziv njene majke da svrati na kolače.

Jednog dana Vlado mi reče da će brica Mehmedalija iz Šarampova prikazati u Vladinoj bašti „žive slike“ za djecu. Ulaz će se plaćati 25 para.

— Ti dođi da pomogneš u pripremama, pa nećeš platiti — reče mi Vlado.

Pomağao sam da se između dva stabla razapne krevetski bijeli čaršav koji je Vlado donio iz kuće.

U zakazani čas te noći okupilo se nas dvadesetak dječaka i djevojčica.

Mehmedalija naloži veliku vatru iza platna, gdje se i sam nalazio, pa, koristeći tu jaku svjetlost, počeo da izvodi program. Njegovu sjenku, koja se intenzivno projektovala sa druge strane platna, mi smo posmatrali i uživali u Mehmedalijinoj „umjetnosti“.

Najednom naš „umjetnik“ urliknu, opsova i proleti kroz krevetski čaršav, pa trčeći iz sve snage, dok se za njim vijorio plamenom zahvaćeni stari dugački mantil, dotrča do Lima i bućnu u njega.

Bio je pošten i vratio nam pare.

Najgore je prošao on, pa Vladina mama kojoj je bio upropašćen nov krevetski čaršav.

Ne znam da li smo tada bili u trećem ili četvrtom razredu, kada su braća Vlado i Spasoje dobili po jednu pravu, „izistinsku“, kako smo je mi zvali, fudbalsku loptu „trojku“. Inače, do tada smo igrali krpenjačom i, u najboljem slučaju, gumenom loptom.

Nastalo je neopisivo slavlje. Vlado, noseći pobožno svoju loptu „žuticu“, uputio se na naše igralište kraj Lima, ispod škole. Nismo se igrali ni deset minuta, a lopta odleti u crkvenu baštu, ograđenu i metar-dva uzdignutu iznad nivoa igrališta. Dok se neko spremao da preskoči ogradu i prenese loptu, a to se, moram priznati, činilo tako da se nije obraćala posebna pažnja na zasijane leje, lopta doleti odozgo sama, žalosno spljoštena, a za njom se razlježe zburadi smijeh zvonara Raka.

Dah nam zastade. Nožićem, i na koži i na gumi, bila je probijena povelika rupa.

Mi dograbismo kamenje, a Rako štuče u zvonaru.

Pade odluka da mu se osvetimo. Znali smo da mnogo pije i da često pobrka pa zvoni prije vremena, ili bez razloga. Bili smo svjedoci, i tada naglas navijali za Raka, kada ga je jednom prilikom pop Šiljak gonio oko crkve zbog prevremenog zvonjenja i gađao krstom, tako da se jedan kraj krsta, kada je udario u kamen, odlomio.

Plan je bio sljedeći: trebalo je opiti Raka, ukrasti mu ključ za vrata zvonare, popeti se na nju i kroz jedan od prozora što su se nalazili u visini zvona izbaciti dugačko uže za koje je Rako povlačio sa zemlje kada je zvonio. Uže je trebalo izbaciti napolje, tako da ono padne na zemlju sa spoljašnje strane zvonika, u crkveni vrt, onaj isti u kome je stradala Vladova lopta.

Sve je sprovedeno po planu. Mali Mile Rakitić ukrao je iz očeve kafane pola litre rakije i predao je najvećem spadalu među nama, Slobodanu. Ovaj je rakiju odnio već pripri-

Vladimir Perić Valter i Zvonko Grbac u Podlugovima

tom zvonaru i kad je Rako uskoro zahrkao, izvukao mu je ključ od zvonare. Ostalo nije bilo teško izvesti.

Usred dana, kada se sav svijet poslije ručka odmara, nas nekolicina smo, zajedno sa Vladom, prihvatili uže i počeli bjesomučno da zvonimo. Rako i pop Šiljak najprije su utrčali u zvonik i tek tada shvatili šta se dešava. A mi smo zvonili sve dok pop Šiljak nije utrčao u baštu, počeo da nam nimalo svjetački psuje čaču koji nas je napravio takvim man-gupima...

Pred kraj našeg prvog razreda gimnazije u Prijepolje se doselila jedna porodica iz Pirota sa djevojčicom, ljepuškastom crnkom duge kose, naših godina. Ta ljepotica, zbog koje smo odmah zaboravili Miru, a koju smo prozvali Piroćanka, postala je i naša školska drugarica.

Jednog predvečerja, baš kada je Piroćanka ulazila iz svog sokaka u glavnu ulicu, u kojoj smo se igrali Vlado, njegov mlađi brat Spaso, Dule Vukosavljević, spadalo Slobu, Mile Trašo, Muhamed iz Vakufa, Miša i Dragiša, neko predloži da izljubimo Piroćanku.

Okupismo se oko nje i dok smo mi ostali samo oprčavali s jedne na drugu stranu i poskakivali, jedino Slobi pođe za rukom da je poljubi u obraz. Znam dobro da su Vlado i Dule za sve vrijeme stajali po strani.

U toj gužvi oko Piroćanke desi se nešto nepredviđeno: neko zakači rukom njenu cicanu haljinu i rascijepi je od ramena do polovine leđa.

Plaćući, Piroćanka, otrča kući.

Sutradan, direktor Boričić pozva u svoju kancelariju Slobu, Mileta Traša, Vladu, Muhameda i mene. Grmio je na nas, nazivao nas raznim imenima i na kraju svakome odalamio dobru šamarčinu. Vlado, koji nikad nije plakao već bi postao blijed, bez kapi krvi u licu, protestovao je što je ni kriv ni dužan dobio šamar. Bilo je to dolivanje ulja na vatru. Razjareni direktor prilijepi mu još žešći šamar, a onda, pošto mu je mali rastom Mile Trašo bio najbliži zviznu i njega po zatljku te se ovaj prući po podu. Grunu krv iz Miletovog nosa, a on zacvili na glas kao da ga deru.

Zahvaljujući Trašovom nosu, prođosmo samo sa šamari-ma, bez smanjenih ocjena iz vladanja.

Po završenom prvom razredu gimnazije porodica koja me je usvojila, hranila i školovala, preselila se u Skoplje.

U sjećanju mi je ostao jedan od najtužnijih dana u mom dječaćkom periodu: rastanak sa rodnim gradom i drugovima sa kojima sam proveo jedanaest i po godina.

Kad bi neko nekud putovao, ili se selio iz kuće u kuću, običaj je bio da ga pratimo ili u selidbi pomažemo. Tako su se tog dana okupili pred našom kućom mnogi moji drugovi i drugarice. Bilo je i poklona. Sada, kada se sjećam dragog Vlade, ne pretjerujem kada kažem da mi je njegov poklon bio najdraži. On mi je iz svoje bogate biblioteke poklonio knjigu koju i danas čuvam, a koja ima i posebnu bibliografsku vrijednost. Na njenim koricama piše: „Robinson Kruso“ od Danila Fea. Srpsko izdanje po najnovijem njemačkom prevodu, sa sto slika. Izdao Konstantin Mandrović, u Beču, 1873. nakladom knjižare G. J. Manca, štamparija Jermenskog manastira.

Kada je fijaker s nama krenuo prema Priboju, iza njega su trčali moji drugovi sa Vladom na čelu sve do Vakufa.

Plakao sam cijelim putem.

Plakali su i oni.

Vlado je, po običaju, bio blijed i namršten.

Sa Vladom Perićem vidio sam se samo još jednom, tačno šest godina kasnije.

Bio sam kod rođaka u Pljevljima, te sam, sasvim razumljivo, poželio da vidim svoje Prijepolje i drugove. Preko Mijajlovice i Jabuke prešao sam pješke tih trideset i nekoliko kilometara i odsjeo u kući Stanije Ljuić i njenih sinova Radenka i Laza, koji su nekad bili naši prvi susjedi.

Mojih nekadašnjih drugova i drugarica bilo je malo u Prijepolju. Rasuti po gimnazijama i trgovačkim akademijama širom zemlje, a ponajviše u Sarajevu, mnogi se još nisu bili vratili u svoj grad na „ferije“...

— Vlado je čuo da si došao — reče mi Sloba. — Poručuje ti da po podne, oko pet, dođeš na igralište „Polimlja“.

Polu časa ranije bio sam na onom istom igralištu, poljančetu između njiva i lijeve obale Lima obrasle rakitom. Bilo je tu nekoliko mojih školskih drugova koji su trenirali. Među njima se nalazio i Vlado. Čim me ugleda, on mi pritrča, zagrli me i poljubi.

— Sad ću ja — reče i vrati se na teren.

Bio je prilično mršav. Čelo široko i visoko, oči malo uvučene ispod istaknutih obrva, obrazi sa isturenim jagodicama upali i prošarani ponekom krupnom bubuljicom i tra-

govima od njih. Pogled onaj njegov stari: pitom, blag, smirujući, sa osmijehom koji se skrivao negdje u uglovima očiju.

Pošto se poslije treninga osvježi u Limu i presvuče, priđe mi.

— Da si došao sutra, ne bi me zatekao — reče. — Sutra putujem u Bosnu..

Pođosmo stazom ispod bolnice, uz lijevu obalu Lima i u razgovoru, tačnije rečeno sjećanju na dane iz osnovne škole, na našu ljepoticu Miru, koja je, kako mi on reče, zaista postala ljepotica, prođosmo pored napuštene katoličke kapele na velikoj stijeni kraj rijeke, pored žandarmerijske stanice, gimnazije i trošarine i tu skrenusmo na most, pa se kroz Šarampov ispesmo na Koševine.

Od hartije koju izvuče iz džepa Vlado napravi fišek, nabra zrelih plavo-modrikastih trnjina i nudeći me, a i sam zobljući, nastavi da se penje prema Sokolcu.

— Jesi li u kakvoj omladinskoj organizaciji? — upita me najednom, pa dodade:

— Ja sam planinar.

— I ja sam nešto slično — rekoh. — Skaut sam, čak četovođa — pohvalih se.

— Dobro je to! Priroda čvršće spaja ljude, naročito nas mlade. Pogledaj ovu krasotu — pokaza rukom prema dolini Lima i Prijepolju.

Zatim se zainteresova za skopsku Prvu mušku realnu gimnaziju u kojoj sam, kako mu rekoh, upravo završio sedmi razred.

— Izlazite li na demonstracije? — upita. — Po mnogim mjestima đaci i studenti demonstriraju... protiv režima... reče sa dozom opreza. Pogledavši me iskosa, dodade: — ... I protiv fašizma...

Ispričah mu da u Skoplju ima nastavnika, među kojima prednjači historičar Viktor Petrov, jedan latinac i jedan suplent što predaje njemački jezik koji otvoreno hvale njemački nacizam i Hitlera, da ima nekih poltrona u razredu koji su zavedeni njihovom propagandom, ali da je većina gimnazijalaca progresivno nastrojena.

Slatko se smijao kad sam mu ispričao kako smo jednog od tih nastavnika, baš tog suplenta, koji je do krvi išamarao učenika petog razreda što mu se usprotivio svojim mišljenjem, nas dvojica sedmoškolaca i jedan iz osmog razreda sačekali u mraku i isprebijali na mrtvo ime.

Kad mu rekoš da smo mi iz sedmoga i učenici osmog razreda, predvođeni studentima sa Filozofskog fakulteta, u nekoliko mahova dočekivali kod Oficirskog doma i Dušanovog mosta u Skoplju istaknute predstavnike režima paradajzima i mučkovima, opet je počeo da se smije.

— Samo tako! — reče. — A kuda ćeš poslije završene gimnazije?

— Čovjek koji me je usvojio, umro je — rekoš. — Dajem časove, te pomažem tetku, inače bi se gladovalo. Vjerovatno ću otići u Vojnu akademiju — završih ne baš oduševljeno, pa poćeh da se pravdam:

— Znaš, još mi se uči, a para niotkud za studije.

— Ne pravdaj se — obgrli mi on ramena. — I tamo se dosta nauči. A naših — naglasi on tu riječ — treba da ima svuda.

Iskreno da priznam tu naglašenu riječ u onom trenutku nisam u potpunosti shvatio. Nju ću nešto bolje shvatiti pola časa kasnije, kada se sa Vladom budem rastajao.

Razgovarali smo, a mrak je već bio pao. U razgovoru smo se vratili. Zastali smo na mostu preko Sarač-potoka, kraj Mirine kuće.

— Imaš li pištolj? — iznenadi me najednom Vladino pitanje. — Ne mislim ovdje, pri sebi, već uopšte...

— Imam — uzvratih. — Moj pokojni staralac ostavio mi je „parabelum“, svoj ratni trofej. Samo, ne znam njime da baratam.

— Treba naučiti i čuvati pištolj. Trebaće — dodade on proročanske riječi.

Stasiti čovjek koji u tom naiđe i koji iz paketića pod miškom izvuče jednu tanku knjigu većeg formata bio je Sreten Vukosavljević.

— Moj ujak — reče mi Vlado kada Sreten, pošto mu dade knjigu i potapša nas po plećima, ode. — Sjajan čovjek.

— Znam — rekoš. — Duletov otac.

— Ne samo zbog toga i zato što je moj ujak — odgovori Vlado i rastvori knjigu.

Dobro se sjećam da su to bili litografski radovi slikara Piva Karamatijevića s temama iz mukotrpnog života sandžačkih seljaka, sa predgovorom Sretena Vukosavljevića.

— Da pročitamo predgovor — predloži Vlado prilazeći stubu sa svjetiljkom. — Knjiga se tek pojavila iz štampe — objasni mi.

*Vladimir Perić i Edo Ambrozić (prvi i drugi sleva)
na oslobođenoj teritoriji*

Odmjereno, naglašavajući za ono vrijeme smjele Sretenove riječi, Vlado pročita predgovor.

Baš kada smo se rastajali, uz obavezni drugarski poljubac, naiđe Mile Trašo.

— Znaš — reče mi on tajanstvenim glasom dok sam s njim silazio sa Sarač-potoka naniže, prema sreskom načelstvu — Vlado je komunist!

Zastadoh i pogledah ga. Tog trenutka ona naglašena riječ „naših“, kojih kako Vlado reče treba da ima svuda, postade mi jasna.“

To je jedno od retkih svedočanstava o Vladimiru Periću, sinu kafedžije Miloša, koji je umro 1928, i majke Labude, tihe domaćice, čije su ljubavi Vlado, njegove sestre Ilinka i Milica i stariji brat Spasoje lišeni deset godina posle očeve smrti, prigušeni sirotinjom. I još dve pojedinosti iz porodice Perić: Vlado je majci sa prvog brucoškog putovanja u Bugarsku doneo papuče od zelenog satena, a brat Spasoje će, u aprilu 1943, u jeku bitke za ranjenike, poginuti hrabro kod Čelabića, za mitraljezom.

POLAZAK U PARTIZANE

Sve do 10. septembra 1943. godine, kada je po zadatku Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu upućen u Sarajevo za sekretara Mesnog komiteta Partije, Vladimir Perić Valter je nešto više bio poznat samo nekim sarajevskim partijskim radnicima, uglavnom članovima rukovodstava i ilegalcima, s kojima je proveo godine okupacije, učestvovao u nekoliko značajnijih borbenih i političkih akcija. Pa i ono što se o njemu znalo iz predratnih revolucionarnih dana, bilo je veoma oskudno, ponajpre zbog toga što je ovaj dvadesetpetogodišnji Prijepoljac i komunista smatrao da se njegova prošlost, njegovi pogledi na revoluciju, opredeljenost i potpuno žrtvovanje za ciljeve Partije najbolje proveravaju u svakodnevnoj borbi, da je to njegov proleterski dug revoluciji i da o tome drugi ne treba ništa da znaju.

Tako se i desilo da je Perićev životni put do prvog susreta sa Sarajevom, 1940. godine, koji je ovde stigao kao bankarski činovnik i počeo da zarađuje tvrđi hleb, ostao škrt i nedorečen. U stvari, to je tužna priča o dečaku koji je, posle očeve smrti, morao da napusti porodicu u Sandžaku i da

vlastitim trudom, uz mnoga gladna jutra, završi u Beogradu Trgovačku akademiju, a zatim da se upiše u Visoku ekonomsko-komercijalnu školu, u isto vreme radeći kao službenik u Hipotekarskoj banci u glavnom gradu i delujući u revolucionarnom pokretu Beograda.

Takav život ga je, nema sumnje, politički opredelio, uputio ga na puteve revolucije, da bi godinu dana uoči rata došlo i do njegovog iznenadnog premeštaja za Sarajevo. Tu je dvadesetogodišnjak veoma brzo postao član KPJ; a uskoro i član mesnog partijskog rukovodstva.

Valter je ustanak dočekao u Sarajevu. On se 12. jula našao na sastanku rukovodstva otpora u Sarajevu, koji je držao delegat najvišeg rukovodstva Partije, tumačeći odluku o dizanju ustanka protiv okupatora. Valter je kao član Mesnog komiteta Partije i Gradskog odbora narodne pomoći sa drugovima i udarnim grupama prikupljao oružje i pronalazio nova skloništa i baze za dugotrajniji ilegalni rad. On tu, zajedno sa ostalim rukovodiocima, radi na otkrivanju novih mogućnosti za ilegalnu borbu i ukazuje na potrebu jačanja partijske discipline i konspiracije.

To je bio period uoči samog ustanka, a neposredno posle sastanka, kad je Bosnu i Hercegovinu zahvatio plamen ustanka, čitav partijski rad u gradu je prilagođavan potrebama ustanka. Tada se reorganizuju ćelije u preduzećima i kvartovima, stvaraju oružane grupe i tečajevi prve pomoći, partijska tehnika se organizuje u šest ulica, a rukovodstva partijskih ćelija i udarnih grupa popunjavaju novim i mlađim kadrovima. Ilegalnim kanalima u Sarajevo s jeseni prve ratne zime navraćaju najistaknutiji rukovodioci ustanka: Edvard Kardelj, Ivo Lola Ribar, Rade Končar Brko i drugi. Mnoge od njih Valter dočekuje, nastojeći da, i u tim kraćim susretima, što više nauči od starijih revolucionara. U međuvremenu, dok je živela ona znana Užička partizanska republika, on je, po zadatku Partije, stigao i tamo i bio prvi rukovodilac prve banke u revoluciji.

Početkom 1942. godine na oslobođenu teritoriju je izašao i Vladimir Perić. On se uskoro našao u stroju Prvog istočnobosanskog udarnog (proleterskog) bataljona, formiranog 13. marta u Srednjem. Ostao je pri štabu bataljona koji je početkom aprila stigao na teren Ozrenskog partizanskog odreda, gde su četnici, kao i drugim partizanskim odredima u istočnoj Bosni, već uveliko otkrivali svoje namere — da razbiju ustanak i sarađuju sa okupatorom.

Dolaskom ovog bataljona, sastavljenog od izabраних boraca sa šireg terena, na prostoru oko Žepča i Krivaje trebalo je da se od tri partizanska odreda sa tog terena formira grupa odreda. Predviđeno je bilo da se za partijskog rukovodioca grupe odreda u ovom izuzetno složenom vremenu odredi Vladimir Perić. Međutim, 18. aprila su četnici napali ovaj proleterski bataljon i njegovih 300 boraca je bilo primorano da se, s manjim brojem boraca dotadašnjeg Ozrenskog odreda, povuče u zenički kraj. Tu je Perić postao partijski rukovodilac zeničkog bataljona.

Krajem aprila borci tog bataljona su uništili dve železničke kompozicije kod Nemile. Ali četnička izdaja, koja je zahvatila gotovo sve odrede u istočnoj Bosni i u kojoj su stradali mnogi komunisti, zapravo svi oni za koje su četnici znali, proširila se i na jedinice u ovom kraju. Šestog maja su četnici, uspostavivši vezu s Nemcima, napali Perićev bataljon na Bijelim Vodama. Iako opkoljen u štabu, Perić je, pucajući iz mašinke, uspeo da se probije iz obruča, ali je odmah zatim upao u zasedu. Borio se sve do ranjavanja. Ranjen je u grudi, a onda su ga četnici tako ranjena zarobili i zatvorili sa ostalim partizanima.

Sreća je, ipak, poslužila Perića i njegove saborce. Zabrinuti vestima da je u njihov kraj stigla ogromna partizanska vojska, četnici su pustili sve zarobljenike. U stvari, reč je bila o tome da se iznad Zenice pojavilo svega 200 boraca Majevičkog bataljona, koji se s Romanije povukao zajedno sa Pokrajinskim partijskim i vojnim rukovodstvom. No bilo kako bilo, partijski rukovodilac Perić se našao na slobodi.

U stvari, od svih partizanskih snaga koje su ostale posle četničke izdaje, njihovih po zlu čuvenih „pučeva“ širom istočne Bosne, održala su se samo dva bataljona: Prvi proleterski i Majevički, zatim nekoliko grupa od kojih je uskoro formiran Treći bataljon, te Birčanski partizanski odred od 400 boraca i više terenskih grupica sastavljenih od boraca razbijenih odreda. To je Partija uspjela da sačuva ispred četničkih kama. Pošto bataljoni nisu uspjeli da pređu u centralnu Bosnu, kako je bilo predviđeno, ova grupa partizanskih jedinica je krenula preko Konjuha u Birač gde je izvršena reorganizacija Grupe udarnih bataljona.

Perićeva rana još nije bila zarasla, ali on je, željan borbe i pobjeda, željan rada sa ljudima, primio dužnost partijskog rukovodioca u Trećem bataljonu. Borci ove grupe bataljona, njih

oko 500, bili su uglavnom članovi Partije, kandidati i skojevci, čime je Perićev rad bio i otežan i olakšan. Olakšan jer su to bile politički zrele ličnosti, opredeljene za revoluciju, a otežan jer su ti ljudi dosta znali i mnogo više hteli, postavljajući visoke zahteve i pred svog partijskog rukovodioca. Zadaci Vladimira Perića kao partijskog rukovodioca bili su sve odgovorniji zbog toga što su borci bataljona, sem nekih manjih akcija i neuspelog napada na Vlasenicu, dobar deo vremena, tačnije sve do formiranja Šeste istočnobosanske brigade (2. avgusta 1942. u Šekovićima) posvećivali ideološko-političkom i kulturno-zabavnom radu, u čemu je Perićev bataljon bio naročito zapažen, ponajpre zahvaljujući njegovoj sposobnosti da okupi ljude oko sebe, da sa njima organizuje rad, da ih povede u akcije, da razvija sa narodom ovog ustaničkog kraja prisne veze.

Valter je s bataljonom u sastavu Šeste istočnobosanske brigade stigao i u Srem, oktobra 1942, i bataljon će onamo, bratski dočekan od Sremaca, ostati gotovo mesec dana i vratiti se u Bosnu prvih dana novembra.

ILEGALAC BRACO U TUZLI

Posle povratka bataljona Šeste istočnobosanske brigade iz Srema, Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu je Valtera poslao u Tuzlu, da, rukovodeći Mesnim komitetom Partije, učvrsti i razvije u tom radničkom kraju partijske organizacije, pripremi širu mobilizaciju novih boraca i uspostavi sigurne veze s drugim organizacijama u bosanskim mestima. Tačnije rečeno, on je ponovo trebalo da postane ilegalac, čemu se, kao i inače kad je primao zadatke, nije opirao, čak bi se moglo reći da je to rado prihvatio jer je reč bila o novoj, dinamičnoj dužnosti, još u jakom okupatorovom i ustaškom garnizonu, što ga je privlačilo, zvalo u borbu kojoj je bio sav predan.

Od tada pa sve do njegovog odlaska iz Tuzle, početkom septembra 1943, Valter je u ovom rudarskom basenu izvršio sve zadatke koje je dobio od Pokrajinskog komiteta.

U Tuzli, na dužnosti partijskog instruktora, uzeo je i ilegalno ime Valter. Povodom izbora takvog nadimka će napraviti igru reči kad su mu drugovi rekli da se neretko izlaže opasnosti:

— Pa šta: ako me i otkriju — odbraniće me moj, „Valter!“

— Ti, Valteru, ipak pretjeruješ! — brinuo se dotadašnji sekretar Mesnog komiteta Partije u Tuzli, Mustafa Vilo-
vić, prebacujući mu da se često izlaže opasnosti da bude uhap-
šen, što, kao predratni član Partije i iskusni ilegalac, ne bi
smeo da dozvoli.

— Zašto misliš da se izlažem opasnosti, Mustafa? Zbog
onog u Senatu! Baš sam se lijepo zabavljao.

Riječ je bila o tome da je „Senat“ bio jedini klub u kome
su se Tuzlaci okupljali i za vreme rata. Valter je jednom nai-
šao i našao se u društvu funkcionera specijalne ustaške po-
licije. Kada su seli za šahovski sto, jedan od ustaških oficira
ga je upitao:

— Čime se Vi bavite?

— Ja sam rudarski tehničar. A Vi? Ne bih rekao da ste
Bosanac!

— I nisam. U Tuzli sam po specijalnom zadatku. Jurim
jednog bandita!

— Izvinite, je li nekog ubio?

— Još gore od toga: uvukao se u grad da organizuje ko-
muniste. Znamo da je tu, osjećamo njegove pipke, ali nikako
da ga smotamo.

Videći s kim sedi, aktivisti su na svaki način nastojali
da Valteru daju znak da pazi što govori, da se što pre izvuče
iz tog društva. Pozvali su ga po kelneru, a on se vratio s osme-
hom i nastavio razgovor. Mirno je, posle dobijene partije šaha,
otišao u svoj ilegalni stan, u kuću majke partizanke Dese Jo-
vanović.

O tome kako je i koje zadatke izvršavao u tuzlanskom
basenu rečito govori i njegovo pismo koje je 6. juna uputio
partijskom rukovodstvu na oslobođenoj teritoriji. On je na
24 strane džepne beležnice podrobno opisao opšte stanje u
Tuzli i okolnim mestima. On u tom pismu, sem ostalog, piše:

„Organizacije u Tuzli, koje je ranije razjedala nediscip-
lina i krajnja nekonspirativnost, prilično su se otresele ove sla-
bosti i već su u znatnoj mjeri sređene. One nisu u velikoj
mjeri proširene, ali su uspjele da obuhvate i okupe oko sebe
znatan broj simpatizera. Na posljednjem sastanku Mjesnog
komiteta, dao sam direktivu da se povede kurs prijema novih
drugova u Partiju, proširivanja i stvaranja novih organizacija.
Izbor ljudi je kudikamo veći, pa će i mogućnost grešaka u iz-
boru biti manja.

Govoreći o fondu za pomaganje porodica onih drugova koji su otišli u partizane ili logore, Valter, zatim, piše da je u tim danima takvim porodicama „naša pomoć jedina“, to jest da će se „i dalje povećavati, ne samo zbog teškog položaja u kojem se nalaze porodice naših drugova nego i radi ugleda naše Partije“, pa je „radi toga naredio da se povede najozbiljnija briga o ovom pitanju“.

Na žutim listićima Valterove džepne beležnice nižu se podaci o tehnicima, o nastojanjima da se osnuje obaveštajni centar u Tuzli, o tome da je „stvorio plan formiranja vojnog rukovodstva za Tuzlu“, zatim o Antifašističkom frontu žena i o aktivnosti skojevske organizacije. Za njega je, kako i sam piše, bio i ostao „najvažniji zadatak... stvaranje borbenih žarišta u naseljima rudarskog basena koja će oko sebe okupiti najborbeniji dio društva“.

Zatim Valter iznosi broj partijskih ćelija i aktiva u obližnjim mestima, piše da je stanje u Doboju, Tesliću i drugim mestima „ostalo kako je to prošli put izloženo“, da mu i „otuda ljudi povremeno dolaze na referisanje“, pa i to da za Sarajevo ima stalnog i dobrog kurira.

I na kraju tog opširnog pisma Valter je zapisao: „Nadam se da će vam ovaj moj izvještaj, koji se ovako otegnu, dati razumljivu sliku rada organizacija na ovom terenu. Moj lični položaj nije najbolji. Često sam „baziran“, jer su mjere i ovdje pooštrene. Nisam do sada postavljao pitanje mog odlaska na teren. Ostavljam vam da prosudite kad je vrijeme za moj odlazak iz ove „rupe“, mnogo sam se zaželio slobodnog vazduha“.

Valterovi izveštaji iz Tuzle, pisani sredinom 1943, potvrđuju da je pravi čovek stigao na najodgovornije mesto. On, na primer, piše u jednom izveštaju:

„Kada su se naši povukli iz Srebrenice, ustaše su po ulasku u varošicu pobile oko 50 Srba i desetak Muslimana, među njima i sudiju Muhameda Aganovića, njegovu ženu i dijete. Ovaj događaj izazvao je najveći revolt u Tuzli, naročito među Muslimanima.“

Da je Valter bio rođeni obaveštajac, potvrđuje i jedno od prvih njegovih pisama iz Tuzle, u kojem stoji:

„Još mi nije uspjelo stvaranje posebnog obavještajnog centra koji bi samostalno djelovao. Naše veze na toj strani i izvori obavještenja znatno su prošireni i valjalo bi taj posao centralizovati i srediti, ali za sad nemam pogodnog čovjeka.“

Uspjeli smo da ostvarimo relativno dobar uvid kod domobrana, legije pa i policije, ustaškog stožera, a nešto i kod Gestapoa.“

U danima Pete ofanzive, Valter je stigao da iz Tuzle javi Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu:

„Prekjuče sam dobio pismo u kome me obavještavate o stanju kod vas na terenu i o zaključcima posljednjeg sastanka Oblasnog komiteta. Bio sam u sumnji da nisu, možda, propala na putu moja ranija pisma i u međuvremenu sam vam, zajedno, poslao i dva pisma iz Sarajeva. Pismo za Isu (Iso Jovanović, tada sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu) otvorio sam i pročitao na osnovi ranije dozvole. U Sarajevu su prilike teške, a policijske mjere pooštrene. Posljednjih dana su sa ulica, iz kafana i kuća, u pravom lovu na ljude, pokupili nekoliko hiljada građana i odmah otpremili za transportnu i pomoćnu službu u akcijama prema Sandžaku i Crnoj Gori“.

Ubrzo se Valter našao ponovo u Pokrajinskom komitetu, na oslobođenoj teritoriji, gde je dobio teži i odgovorniji zadatak: trebalo je da preuzme dužnost sekretara Mesnog komiteta KPJ za Sarajevo. U Komitetu je Valter saznao da su sarajevski ilegalci u kritičnijoj situaciji nego što je to on iz izveštaja znao, da je celokupna partijska delatnost zbog strahovitog terora i provera poremećena. Najkraće rečeno, posle dve velike provale sarajevske partijske organizacije, izvršene početkom i krajem 1942. godine, zatim posle hapšenja i ubijanja više stotina ilegalaca, ustaška obaveštajna služba i Gestapo su ne bez razloga pisali da su gotovo „paralizovali komunistički pokret u Sarajevu“. Inkvizitorskim metodama mučenja uspjeli su da od nekih pojedinaca iznude priznanja, a zatim da ih ubiju. Drugi partijski radnici su, pak, snagom svoje volje izdržali najveće muke.

Na ovom sastanku u Pokrajinskom komitetu Valter je izrazio želju da ostane u brigadi. To je rekao svojim drugovima iskreno, bez šireg obrazloženja, jer tada za to nije bilo ni vremena ni potrebe. Ali kad su mu rekli da su preči zadaci koji ga očekuju u okupiranom Sarajevu, i da njihova ozbiljnost zahteva da odmah krene u to osinje gnezdo, kako bi učvrstio partijske organizacije, oživeo ilegalni partijski rad i u tom „vakumu“ nastalom posle provala i hapšenja — on je odmah pristao.

Komunisti iz Tuzle, među koje se Valter vratio na putu u Sarajevo, nerado su primili tu vest o njegovom odlasku iz njihove sredine. Želeli su da drug „Braco“, kako su ga zvali, i dalje rukovodi organizacijama u rudarskom basenu, jer se znalo o njegovoj izuzetnoj hrabrosti i hladnokrvnosti, o njegovoj želji da upozna što širi krug članova Partije i onih stotina ljudi iz razliĉnih socijalnih i nacionalnih sredina koji su nudili svoje usluge oslobodilaĉkom pokretu, koji su bili spremni na Źrtve u borbi za slobodu. Zbog toga je on u Tuzli neprekidno bio u pokretu, pripremajući i ispraćajući gotovo svakog dana druga ili grupu drugova na teren, u akciju.

Međutim, u Tuzli je bilo i onih koji su smatrali da u takvom Bracinom drŹanju ima i izvesne nepromišljenosti i nepotrebnog izlaganja opasnostima, ali su ostali bez reĉi kritike već posle prvog direktnog Valterovog susreta s ustaškom politikom kada je Valtera u centru grada, recimo, zadesila racija i on se ubrzo sa nekoliko stotina građana našao na trgu, u obruĉu Nemaca i ustaša. Ali, umesto da ĉeka legitimisanje i odvođenje u logor, on je iznenada prišao policajcima i pokazao im legitimaciju na ime natporučnika Stjepana Bajĉetića. Ovi su ga pozdravili misleći da „oficir u civilu“ ima neki specijalni zadatak u toj raciji i stavili mu se na raspoloŹenje. „Natporučnik“ je, u društvu policajaca i „kolega“, prošetao trgom, našao se i među nemaĉkim i domobranskim oficirima, progovorio s njima pokoju, pozdravljajući ih, a onda je produŹio u „redarstvo“. Nekoliko tuzlanskih partijskih radnika, već obaveštenih o Valterovoj nevolji, sa ploĉnika su, onako zanemeli, posmatrali „šetnju“ svog partijskog rukovodioca.

Valter će tu, u Tuzli, organizovati i isprobati, na ulicama tog grada, u Lukavcu i Źivinicama, ono mnoštvo oblika ilegalnog rata i rada koje će kasnije sve šire primenivati u Sarajevu. U tuzlanskom industrijskom bazenu, u radniĉkoj i proleterskoj sredini, organizovaće desetine ćelija Partije i preko 30 aktiva SKOJ-a, oslanjajući se pre svega na mlade, borbene ljude. Sem ostalog, on je u Tuzli organizovao ĉetiri radionice u kojima su radili skojevci i koje su proizvodile isključivo za narodnooslobodilaĉku vojsku. To su bile radionice za pletenje, za krojenje, za izradu obuće i za opravku oruŹja.

Valter je aktivirao partijsku i skojevsku organizaciju i u ustaškom stoŹeru, u sredini u kojoj to niko sem Valtera ne bi ni zamislio, a u domobranskim jedinicama u Tuzli i okolnim mestima radile su grupe aktivista NOP-a. U samoj ustaškoj

policiji je radila grupa komunista čije su usluge narodnooslobodilačkom pokretu bile od neprocenjive vrednosti kad je reč o prikupljanju podataka o pojedinim saradnicima neprijatelja, najave racija, dostavljanja podataka koje su ustaše pomoću svojih doušnika doznale o ilegalnom pokretu itd. U Tuzli je ilegalno radila i partijska tehnika, u kojoj su štampani plakati, propagandni materijal protiv okupatora i njegovih pomagača, pa čak i knjige za marksističku izgradnju komunista i boraca NOVJ, koje je Valter, preko proverenih ilegalnih kanala, slao na slobodnu teritoriju, ili u druge okupirane gradove. U gradu su delovale i dve ilegalne biblioteke koje su skojevce snabdevale literaturom za organizovan politički rad koji se planski sprovodio. Valter je organizovao i poseban aktiv komunista koji je održavao stalne ilegalne veze sa slobodnom Majevicom i drugim oslobođenim teritorijama i svim partizanskim jedinicama. U tom aktivu njegovi pripadnici nisu znali jedan za drugog, zapravo svako je znao svoj deo zadatka i svoju vezu, a samo Valter je poznavao sve njegove članove, samo on im je davao zadatke — kako bi aktiv sačuvao od policijskih provala, a ti značajni kurirski kanali ostali neprekinuti.

Sekretar Valter je, zajedno sa ostalim članovima Mesnog komiteta Partije u Tuzli, brižljivo pripremao i organizovao, a na kraju blagovremeno i uspešno izveo izlazak 30 domobranskih oficira u NOVJ. Oni su izašli u jednoj grupi, a odmah po njihovom stupanju u partizane tehnika Mesnog komiteta je štampala proglas u kome se ti dojučerašnji domobranski „časnici“ (oficiri) obraćaju hrvatskom i muslimanskom narodu i pozivaju ga da pomaže NOP, da šalje svoje sinove u partizane jer se jedino oni istinski bore za slobodu naroda. A proglas je štampan u čudno vreme i na najčudnijem mestu: na roto-stroju ustaškog stožera, u dve hiljade primeraka. Štam-pao ga je aktiv Skoja koji je u tom najvišem ustaškom rukovodstvu delovao, i to pod neposrednim Valterovim rukovodstvom.

Valter i Mesni komitet Partije su dugo i brižljivo pripremali i predaju garnizona Tuzle jedinicama koje će ga napasti 2. oktobra 1943, neposredno posle Valterovog odlaska za Sarajevo. Rezultat tih priprema, za koje najveće zasluge ima lično Valter, bio je: 2.000 zarobljenih domobrana, oslobođenje grada Tuzle, izuzetno bogat ratni plen, brza likvidacija nemačkih uporišta oko grada, preko 3.500 novih boraca, formiranje novih brigada i divizija...

Pod Valterovim rukovodstvom je u Tuzli 1943. godine organizovano prvo prvomajsko takmičenje ilegalnih organizacija Bosne i Hercegovine u tome ko će više, bolje i sa što manje žrtava obaviti više borbenih i političkih zadataka. Podaci su ilegalnim kanalima stizali do Valtera, u Tuzlu, tu su brižljivo beleženi i vrednovani bodovima, a proglašavani su i pobednici. Pod Valterovim rukovodstvom je napravljen potpun spisak pripadnika svih neprijateljskih grupa u Tuzli, plaćenika, ustaša, agenata i sl. Taj dokumenat je dobrodošao komunistima i skojevcima — da se u ilegalnom radu čuvaju tih ljudi, i da organizuju njihovu likvidaciju.

Valter je u tom grubom vremenu, u toj izuzetno teškoj borbi, bio strog u zahtevima, ali i pažljiv prema saborcima, uvek spreman da ih zaštititi, da im pomogne, da im olakša teškoće, da im učini makar i najmanje zadovoljstvo. On deluje na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, dočekuje kurire koji stižu iz ilegalnog Sarajeva, od Vrhovnog štaba; dočekuje vođe borbenih grupa i rukovodioca partijskih i skojevskih organizacija, daje im zadatke, hrabri ih. I nikad ne zaboravlja da, koliko god to može, svakome učini neko malo zadovoljstvo. Nekome donosi kolač iz poslastičarnice, nekome komadić sapuna za umivanje ili brijanje, nekome kakvo-takvo naliv-pero, muštiklu, kutiju cigareta. On i u tim ratnim danima u Tuzli okuplja mlade ljude, kazuje im o danima slobode, peva sa njima borbene pesme.

Tako je iza sebe u Tuzli ostavio duboke, neizbrisive tragove revolucionara i u Sarajevo je zakoračio sa velikim iskustvom organizatora ilegalne borbe spremnog za nove, sve teže okršaje.

NEPOZNAT I ZA UJNU

Valter je godinu i po dana obavljao dužnost sekretara Mesnog komiteta Partije u Sarajevu, kao i dužnosti, kako je to drug Tito rekao za njega, najblistavijeg ilegalca našeg oslobodilačkog rata. Za to vreme je, da bi sačuvao svoje tragove i saradnike u gradu, više puta menjao stan, ali je najviše vremena boravio kod Smilje i Alije Kurtović. Tu je bila jednospratna kućica u sarajevskoj Abdićevoj ulici broj 9. Tu je, inače, ranije ilegalno, baveći se revolucionarnim radom, stanovalao i Adem Buć, kasnije proglašen za narodnog heroja, koji je,

iako mučen u policiji, prećutao sve pojedinosti koje je znao o sarajevskom ilegalnom pokretu i čuteći pošao pred neprijateljeve cevi, ne otkrivši ovaj dragocen ilegalni punkt komunista.

Domaćin Alija je, u stvari, obavljao odgovoran zadatak prvog Valterovog kurira. On je, inače, pre rata bio penzionisani oficir, ali se u ratu, po zadatku partijske organizacije, aktivirao kao oficir u domobranskoj vojsci, pa se tako lakše mogao kretati po Sarajevu. U kući je, u podrumu, postojalo posebno sklonište u koje se Valter, pred policijskim racijama, sklanjao, pri čemu su se Smilja i Alija izlagali najvećoj opasnosti.

Za Valterovo tajno sklonište ne samo što nije znao neprijatelj već ni najveći broj ilegalnog rukovodstva Sarajeva. O tome ko je zapravo taj tajanstveni podstanar nije znala ni domaćica Smilja, koja je o tome kasnije novinarima pričala:

— Tek na dan uoči oslobođenja Sarajeva i ja sam, konačno, saznala da je tajanstveni Valter, o kome je pričao cijeli grad, zapravo moj podstanar Vlado. Dao mi je da prekućam na pisaćoj mašini propusnice za neke drugove. Na kraju je stajalo: „Valter“, a on je uzeo propusnice i počeo da ih potpisuje. Upitala sam:

— Pa zar ti, sine Vlado, i od mene da kriješ ko si čitavo ovo vrijeme!

— Bolje je ovako, draga moja — odgovorio je. — Ionako sam isuviše ugrozio vas dvoje i djecu!

Iz kuće Kurtovića Valter je obično izlazio ujutro, a vraćao se kasno uveče. Kretao se obazrivo, jer su na 200 metara od njegovog boravišta stanovali nemački i ustaški oficiri, a jedno vreme čak i šef ustaškog vojnog redarstva. To mu je, s jedne strane, dobrodošlo, jer ko bi i pomislio da se neposredno pred nosom ustaških i nemačkih oficira krije organizator ilegalnog pokreta Sarajeva, ali, s druge strane, to je predstavljalo i veliku opasnost jer su te „komšije“, ipak, mogle da se iz ko zna kojih razloga, zainteresuju jednom ko je taj visoki i naočiti čovek koji iz stana Kurtovića izlazi u elegantnoj uniformi „njihovog“ oficira. Računajući na to Valter je već sa 200 metara, kad bi prilazio kući, tražio ugovoreni signal da je ulaz u njegovo boravište slobodan, i tek onda bi mu prišao.

Pored Kurtovića je stanovao bračni par Zavadski, kako se u komšiluku zuckalo i Hitlerovi simpatizeri. Zbog toga je domaćica Smilja izbegavala razgovor i susrete sa Zavadskim, a Valter je nastojao da ga i ne primete. Ipak, dogodilo se ono

što se moralo jednom dogoditi: gospođa Zavadska je Smilju, kako se ona sećala kasnije, upitala:

— Vi, gospođo Kurtović, kao da imate podstanara?!

Smilja je bila unapred pripremljena i za takvu mogućnost i mirno je odgovorila:

— Mislite na Bracu, mog rođaka, natporučnika! Pa, Vi bi trebalo da ga poznajete jer je, kaže, išao sa vašim sinom u školu.

— Ma, nemojte! Zato on mene svaki put kad se sret-nemo onako ljubazno pozdravlja! Od sada mi je još simpatič-niji, da znate.

Tako su Zavadski, kako se seća Smilja, postali neutralni, jer se njihov sin nalazio u Zagrebu. Ali opasnost s druge strane nije prolazila. Jednom je Smilju Kurtović došla da poseti komšinica Beba, i, u razgovoru i kafu, rekla:

— Priča se da se glavni partizan za Sarajevo krije negde na Mejtašu!

Kada je ovo čuo, Valter je doneo neočekivanu odluku, obraćajući se domaćici Smilji:

— Može li se toj Bebi vjerovati?

— Može! Čestita je žena.

— Onda je, strina, pozovite još jednom ovamo!

Komšinica je došla, upoznala se sa Valterom i on joj je, bez okolišanja, rekao:

— Ja sam taj glavni partizan o kome ste čuli!

— Ma, nemojte! — začudila se žena. — Vi se, natporuč-niče, šalite sa mnom!

— Možda, ali ipak hoću da Vas upitam: od koga ste čuli ono što ste govorili tetki Smilji?

— Od jedne moje poznanice koja tvrdi da je rođena ujna tog glavnog partizana.

— Hvala, i samo vas molim da nikome ne govorite ni riječi o ovom između nas dvoje!

— Neću ni za živu glavu, djece mi!

Koliko je Valter bio dosledan u čuvanju tajni, a jedna od najvećih tajni ilegalnog Sarajeva bila je ko je rukovodilac ilegalnog pokreta i, za poznanike, koja je Valterova funkcija, vidi se i iz toga što ni njegova ujna, koja je u vreme rata živela u Sarajevu, nije znala o njemu ništa, a ponajmanje što radi.

Tu ujnu on će jednom, iznenadno za oboje, sresti kod katedrale i onda je prva povikala za njim oslovljavajući ga imenom. Taj susret je kasnije ovako opisala Smilja Kurtović:

„Vlado joj je krenuo u zagrljaj, osmatrajući, preko njenih ramena, da li je ovaj iznenadni susret izazvao pažnju nekog od prolaznika. Ujna se, istina, snеbivala zbog uniforme domobranskog oficira i upitala:

— Nisi, valjda, u ovoj vojsci?

— Nisam, ujna, ali to zaboravi!

— Zašto se nisi javio i došao kod nas?

— Nisam htio da smetam! A ne bi bilo ni zgodno jer ti, valjda, predpostavljaš gdje se ja zapravo nalazim.

— Dolaziš li često u Sarajevo, sine?

— Ponekad!

— A je li ti što potrebno?

— Hvala, ujna, nije mi ništa potrebno. Mogao bih ja tebi nešto da dam, da se ispomogneš u ovim teškim vremenima.

Blago ju je povukao prema obližnjoj kapiji i, dok se žena nije snašla, tutnuo joj je u ruku pet zlatnika, govoreći:

— Slobodno uzmi! Imam ja toga, koliko hoćeš!

A, u stvari, imao je, u posebnoj kesici i uvek pri sebi, svega deset zlatnika za slučaj da ga presretne ili uhapsi neko koga bi mogao da podmiti. Preostalih pet „napoleonora“ nađeno je na mestu Valterove pogibije u Brankovoj ulici.

Od predusretljivog i hrabrog domaćina Kurtovića Valter je dobio i brižljivo čuvan štof od koga je sašio uniformu s kojom je želeo da prošeta Sarajevom na prvi dan njegove slobode. Na žalost i Kurtovića i celog Sarajeva Valteru se ta želja nije ostvarila. A o tome koliko je Valter bio disciplinovan u čuvanju tajni govore i pojedinosti iz jednog izveštaja koji je Vrhovnom štabu, putem jake radio-stanice, uputio dva dana uoči desanta na Drvar, dakle 23. maja 1943. On tada, sem ostalog, javlja:

„Nastojaću da prođemo u neprijateljeve obavještajne centre da bismo imali tačniji uvid u njihove namjere. Ne znam da li bi bilo potrebno da uz redovne izvještaje šaljem i prepise podataka iz naše kartoteke neprijateljskih agenata?

Nastojao sam da radio-službu što bolje organizujem i stvorio sam mali radio-telegrafski centar. Stanica je odlično zakonspirisana, vezu sa drugovima održavam i o njoj znam samo ja. Bude li se što meni desilo, drugovi će se i dalje javljati sa starom šifrom u dane koji se u datumima završavaju na pet...“

Valter (u sredini) sa grupom ratnih drugova

DUŠA DVOSTRUKOG ŽIVOTA SARAJEVA

Jedan od autora scenarija filma „Valter brani Sarajevo“, Savo Pređa, pre rata je bio sekretar aktiva Skoja Srednjetehničke škole u Sarajevu, zatim član partijske ćelije u kojoj je delovao i Valter i rukovodilac srednjoškolske skojevske organizacije sve do odlaska u romanijske partizane 1941. godine. Kasnije, kao sekretar Okružnog povjereništva KPJ za Foču i Kalinovik, po zadatku ilegalno dolazi u Sarajevo da se nađe sa Perićem Valterom.

Jednom je Cvijetin Mijatović Majo, sekretar Oblaskog komiteta Partije, poslao Pređu k Valteru, u okupirano Sarajevo, i evo ga u selu Lađevini, kod partizanske „veze“ — dvojice Ponjevića. Dalji tok događaja opisuje sam Pređa, sve-doćeci o tome što se zbilo u tom selu nadomak Sarajeva i u samom Sarajevu, gde je boravio sa Valterom i njegovim ilegalcima:

„Rekoše mi da čekam u jednoj pojati. Koliko? Ne znaju, ali „naš čovjek će sigurno doći što prije more“.

Dreždao sam u pojati, hvatao me san od neprospavanih noći. Virio sam kroz pukotine. Minuti su se pretvarali u sate.

Najzad ugledah jednog domobrana kako prilazi pojati. Preko ramena dugačak ribarski štap, u ruci poveći zavežljaj. Prepoznah ga i radosno uzviknuh:

— Dursume!

Preko Dursuma sam ranije slao poštu partijskoj organizaciji u Sarajevu; bio je Valterov kurir. Služio je u nekoj radnoj bojni u Prači, otkupljivao sijeno za takozvanu „hrvatsku vojsku“.

— Obuci uniformu i nemaj brige! — reče mi Dursum pružajući zavežljaj.

Kazao mi je da ću na putu do Sarajeva biti njegov pratilac, jer se on, kao domobranski narednik, vraća sa terena u grad.

Preobukao sam se. Bluza je bila kao po mjeri, ali čakšire su mi visile, nogavice predugačke. Srećom, čizme su bile dobre.

Spustili smo se u Mesiće. Na stanici puno domobrana. Dursuma mnogi poznaju. Zdravi se, pita. Mene gledaju, pripitkuju. Pravim se nagluv. Tako smo se dogovorili. Dursum im kaže:

— Pustite ga, vidite da je gluv k'o top!

— Pa šta, ako ne čujem dobro, gospo'n naredniče! —
ljutim se, tobože, samo da bih što manje odgovarao na pitanja ustaša i domobrana.

U neprijateljskoj uniformi stigao sam u Sarajevo, vozom.

Izašli smo na Bistriku. Iza narednika Dursuma išao sam na odstojanju, kao domobran sa svojim starješinom.

Gledao sam kome će Dursum prići na Baš-čaršiji, prepunoj naroda. Na desetak metara ugledao sam jednog otmjenog gospodina, u krutoj kragni i veoma lijepom odijelu. Pao mi je u oči svojim držanjem, onako visok i elegantan — neobična slika za mene koji sam do prije jedan dan bio na Romaniji. Utoliko više sam se iznenadio kad se Dursum rukovao baš sa tim „gospodinom“. Potom mi se okrenuo i rekao:

— Idi za njim on će te odvesti kod onoga koga tražiš! Vidjećemo se kad se budeš vraćao!

Pošao sam bez riječi za novom „vezom“, uskim ulicama na Kovače. Stigosmo u Saburinu ulicu i zastasmo pred školom. Nekada sam, kao đak u Sarajevu, dolazio ovdje, sačekivao skojevce, a evo sad kao partizan u domobranskoj uniformi ulazim širokim stepeništem, a još ne znam ko je moja „veza“ koja me vodi Valteru.

Na jednim vratima pojavi se stariji čovjek. Uđosmo. Nisam ga poznavao. U školskom kabinetu, kuda me je uveo, veliki sto sa školskim priborom i knjigama, na zidovima mape, ormani krcati.

— Evo, moj domobrane, — smješкао se moj novi domaćin — ovdje se odmori. Tu niko ne zalazi, jer je sad školsko ferije...

Tek kasnije sam saznao da je moja „veza“, onaj otmeni Sarajlija, bio Šain Šahinpašić, a starina iz Saburine škole Hasan Ljubunčić, koji je svoj stan pretvorio u partizansku bazu, jednu od najsigurnijih u toku rata u Sarajevu.

Sjedio sam kao na iglama. Izbjegavao sam razgovor sa domaćinom. Čudilo me što se tako slobodno ponaša prema meni.

Pod prozorom promače jedan domobranski oficir, a usko-ro čuh razgovor pred vratima sobe u kojoj sam se nalazio. Zgrabio sam mašinku — za svaki slučaj.

— Zdravo Savo — zagrlio me je domobranski natporučnik, koji je banuo u sobu.

Bio sam dvostruko iznenađen, zbunjen. Ali, samo za trenutak. Obradovao sam se, i rekoh radosno:

— Stigoh, druže Valteru!

Poznavali smo se od prije rata. Jedno vrijeme bili smo u istoj partijskoj ćeliji u Sarajevu. Nisam ga vidio od 1941, od onog dana kada mi je jedne noći javio da se odmah sklonim iz grada zbog provale...

Sekretar Mjesnog komiteta Partije u Sarajevu, već je postao pojam, lik neustrašivog ilegalca-organizatora, neulovljivi „Valter“, o kome su se pripovjedale legende. Čuli smo ih i mi na Romaniji. Učvrstio je partijsku organizaciju u Sarajevu, onemogućio provale neprijatelja — Gestapoa, Ustaške nadzorne službe i policije. Ponekad se poigravao sa svojim protivnicima, izlažući se i najvećim opasnostima.

— Čekaj prvo da popijemo kafu — prekinuo me Valter, kad sam onako s nogu počeo da mu prenosim Majine poruke. Otvorio je vrata i pozvao domaćina.

Pitao sam Valtera ko je moj domaćin.

— Eh, za njega se ne brini — odvratio mi je veselo. — Smjestio sam te na sigurno mjesto...

Saburina škola, zaista, bila je u Sarajevu izvanredna ilegalna baza Valtera Perića, a Hasan Ljubunčić, upravnik ovog doma jedan od najpouzdanijih saradnika, „na koga se možeš osloniti kao na sebe samoga“ — kako mi je Valter rekao.

— Kako je, Vlado? — pitao sam, dalje, Valtera. — Srećeš li tako kao domobranski oficir koga od poznatih?

Valter mi ispriča kako se sreo sa dvojicom svojih školskih drugova iz Prijepolja, neočekivano u zgradi Direkcije željeznica. Tu dvojicu za koje je već znao da rade u policiji, nekoliko godina nije vidio. A sada, evo, gotovo su se sudarili. Zastali su, prepoznali se:

— Otkud ti, Vlado?

— Znam da ste ustaški agenti — odgovorio im je Valter. — Možemo se odmah obračunati...

Držao je ruku u džepu, na pištolju.

Agenti su se zbunili. Valter je iskoristio njihovu zabunu.

— Slušajte, kad sam ovamo došao, rekao sam drugovima da me jedino vas dvojica Prijepoljaca poznajete. Ako mi se ma šta desi u Sarajevu, jedino me vi možete otkriti i prijaviti. Znaite šta vas čeka...

— Nemoj Vlado tako, — promucali su agenti... Mi smo drugovi iz djetinjstva. Nikad te ne bismo prijavili...

Pitao sam Valtera kako se završio ovaj njegov susret oči u oči sa agentima.

— Lijepo, nisu prihvatili obračun. Zaprijetio sam im i mirno otišao svojim poslom u Direkciju...

— A agenti?

— Izašli su napolje. Samim tim što sam ušao u zgradu bili su uvjereni da je moja prijetnja ne samo osnovana, nego da njima od mene, a ne meni od njih, prijeti opasnost. Nisu me prijavili. No, neka to... A sada, družo moj, što ima novo? Kakve mi poruke nosiš?

Na ove Valterove riječi, počeo sam mu izlagati redom:

Prvo: drug Majo je postavio zadatak da se u Sarajevu ispita mogućnost mobilizacije omladine i simpatizera radi prebacivanja u brigade u istočnu Bosnu. Stečen je utisak da postoje realne mogućnosti za prebacivanje većeg broja Sarajlija u partizane. To bi mnogo značilo za jedinice koje se usmjera-vaju prema Sarajevu.

Drugo: Štab Trećeg korpusa se interesuje za smještaj jed-ne radio-stanice u Sarajevu, jer veze preko kurira više nisu dovoljne. Za predstojeće operacije na pravcu Sarajeva potreb-ni su stalni i blagovremeni podaci o neprijatelju u gradu i okolini.

Treće: Obavještajno odjeljenje posebno interesuju četnič-ke formacije iznad Sarajeva, prema Romaniji. Može li Valter da ubaci kod četnika naše drugove, koji bi slali podatke pre-ko Sarajeva, jer je veza preko sela gotovo nemoguća...

Ne prekidajući me ni jednog trenutka, Valter je pažljivo slušao. A kad sam završio, nasuo je iz fildžana ostatak kave, pripalio cigaretu i, ne oklijevajući, izložio mi situaciju:

— Nijemci se polako povlače sa Balkana. Nedavno sam bio u Vrhovnom štabu kod druga Tita. Drugovi su me upoz-nali sa vojno-političkom situacijom...

Zatim sam čuo iznenađujuće podatke, nešto što mi se u tom trenutku učinilo kao — grom iz vedra neba.

Prema Valterovim riječima, neprijatelj nije sjedio skrš-tenih ruku. Nijemci su zatražili od četnika da im obezbijede nesmetano povlačenje, u kojem slučaju su spremni da im pre-puste Sarajevo. U tom cilju, pod okriljem Nijemaca, četnički štabovi stupili su u kontakt sa domobranskim komandama.

— Ovih dana jedna grupa domobranskih oficira, sa jed-nim generalom NDH na čelu, bila je u Radavi i pregovarala

sa pukovnikom Borotom, koji je preuzeo četničku „Komandu 100“, kako su nazvali Sarajevo — ispričao mi je Valter.

Prema njegovim obavještenjima, domobransko-četnički plan o preuzimanju Sarajeva bio je već skrojen. Ako budu u stanju da njemačkim trupama osiguraju izvlačenje, Vermaht će odobriti ulazak četničkih snaga u grad i oni će, zajedno sa domobranima, preuzeti Sarajevo od Nijemaca. Na ostvarenju ovog plana intenzivno radi četnički „komandant Sarajeva“ Borota.

— S druge strane, u Sarajevu je situacija ozbiljna. Prijetite ustaše, prijetite četnici. Muslimansko stanovništvo očekuje i traži zaštitu od nas. Radi onemogućavanja četničko-domobranskog plana, smatram da odbranu grada treba organizovati iz n u t r a . . .

Valter je rekao da su već u toku pripreme partijske organizacije za pariranje domobransko-četničke akcije o preuzimanju Sarajeva.

— Oružje je sakupljeno. U ilegalnim skladištima imamo ne samo puške, već i mitraljeze. Formirane su udarne grupe, sarajevske partizanske čete po kvartovima, određujemo komandira i rejonske štabove — pričao mi je Valter.

Istovremeno, naši ljudi ubačeni su u domobranske jedinice. Neki oficiri-domobranci čvrsto su povezani sa nama i na dati znak, u slučaju da Nijemci predaju četnicima Sarajevo, posjeće najvažnije punktove u gradu, staviće se pod našu komandu.

— Sarajlije će braniti svoj grad — sa neskrivenim ponosom govorio mi je sekretar Mjesnog komiteta Partije.

Valter je bio ubijeđen da će biti uličnih borbi i da će grupe i čete koje je on organizovao odigrati značajanu ulogu ne samo u slučaju da četničko-domobranski plan zaista bude pokušán, nego i u trenutku napada naših brigada na Sarajevo.

Zbog svega toga, prema riječima Vladimira Perića, ne bi trebalo izvesti iz Sarajeva veći broj ljudi. Inače, bilo bi dovoljno da se takva akcija preduzme, kako je rekao, pa bi za dva-tri dana iz Sarajeva izašlo hiljadu Sarajlija u partizane. Međutim, grád će ostati bez odbrane u slučaju da Nijemci sprovedu u djelo svoj podmukli plan sa četnicima i domobranima. Bilo je mišljenja da, kao i dosad, iz grada treba slati samo kompromitovane drugove i ljude kojima prijeti neposredna opasnost od neprijatelja.

Što se tiče radio-stanice, odgovorio mi je da ima redovnu radio-vezu sa Vrhovnim štabom. Raspolaže dobrom radio-stanicom. Pitaće Vrhovni štab, pa ako se slože da se ubaci još jedna stanica, on nema ništa protiv.

Kad sam drugo veče u domobranskoj uniformi prošetao gradom, jedva sam ga prepoznao. Ulice prepune vojske raznih uniformi. Pravi vojnički logor. Građani žure, svako nekim poslom. Nema ih mnogo na ulicama, ne zastajkuju u razgovoru po ćoškovima. Crna i plava hartija na prozorima zbog zamračenja. Mnoge trgovine zatvorene. ili poluprazne.

Tog jutra Valter je dvaput dolazio u stan Hasana Ljubunčića. Prvi put, nastavili smo razgovor. Ispričao mi je da, što se tiče ubacivanja naših ljudi kod četnika radi prikupljanja obavještenja, on već ima svog čovjeka-obavještajca kod pukovnika Borote. Nalazi se u njegovoj četničkoj „Komandi 100“.

Valter svakodnevno šalje informacije radio-vezom Vrhovnom štabu. Pretpostavljao je da ih odatle prenose preko radio-stanica štabu našeg Trećeg korpusa, ono što se odnosi na istočnu Bosnu. Prihvatio se zadatka da taj rad još pojača.

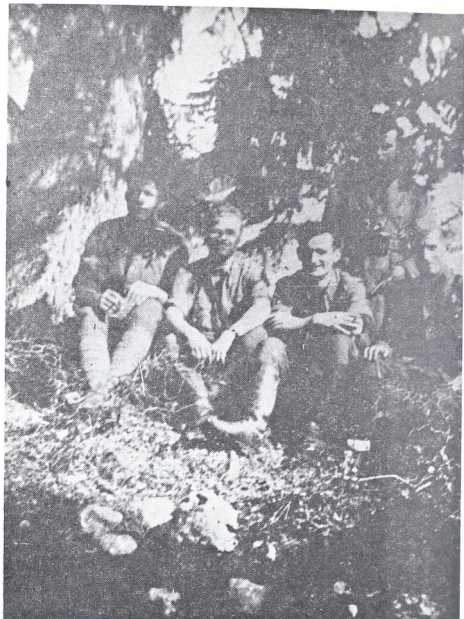
Drugi put, oko podne, došao je sa dvojicom drugova. Bili su to njegovi bliski saradnici Enver Krzić i Ibrahim Filipović. U tom razgovoru saznao sam kakvu snagu predstavlja sarajevska partijska organizacija.

— Idemo u širinu — govorio je Valter — prihvatamo saradnju sa svima koji žele da nam pristupe, a nisu kompromitovani saradnjom sa okupatorom...

Olmadina je organizovana u Skoju, organizovane su sarajevske žene, pa čak i pioniri. Funkcionišu narodnooslobodilački odbori, veze, ilegalni sastanci se redovno održavaju, umnožavaju se leci i radio-vijesti itd. U sarajevskoj telefonskoj centrali, ilegalci — aktivisti kontrolišu razgovore ustaških funkcionera, iz kojih saznaju veoma važne podatke. Organizovana je obavještajna služba i veze sa vojskom. Prije nekoliko dana uspješno su pratili jednog čovjeka koji je bio interesantan za sarajevsku organizaciju.

Grad je živio — dvostrukim životom. Onim spoljnim, pod okupacijom i, pravim, ilegalnim, slobodarskim.

Racije, hapšenja, puni zatvori u Sarajevu, nisu mogli slomiti slobodoljubivost građana u gradu na Miljacki. O tome su mi u razgovoru sa sekretarom Mjesnog komiteta govorili i njegovi najbliži saradnici Enver i Ibrahim.

Valterov predah sa saborcima (treći sdesna)

Ručali smo tog dana kod starog Ljubunčića, s kojim se Valter ophodio sinovljevski, s puno drugarske pažnje i poštovanja.

Kad su Krzić i Filipović otišli, nastavili smo razgovor da, pored ostalog, utvrdim sve mogućnosti za izlazak iz grada većeg broja Sarajlija u partizane. Nisam mogao ni pretpostaviti da će Valter zastupati suprotno mišljenje: da grad treba braniti iznutra, da partijski komitet nije za masovan odlazak Sarajlija u partizane. Uvjeravao sam Valtera da bi sutra kad krenemo u borbu za oslobođenje Sarajeva, trebalo u našim brigadama da bude što više Sarajlija, da se mladi prekale u vatrenim okršajima. Međutim, odgovorio mi je da je on organizovao u Sarajevu obuku oružjem, da mladi ilegalno vježbaju, rukovanje puškom. Uostalom, kaže, on je izložio situaciju prilikom boravka u Vrhovnom štabu i, prema njegovim riječima, drugovi su se složili s njegovim mišljenjem.

— Sarajevo je partizansko — tvrdio je Valter — i mi ćemo braniti svaku kuću u gradu, jer ne smijemo dozvoliti da u odsutnom trenutku neprijatelj potpuno ovlada Sarajevom...

— Ali, kad Majo insistira — rekao mi je na kraju Valter — biće najbolje da mu lično iznesem situaciju u Sarajevu...

Objeručke sam prihvatio njegov prijedlog. Dogovorili smo se da podnesem izvještaj Cvijetinu Mijatoviću, da mu obrazložim zadatke koje je Valter nedavno dobio u Vrhovnom štabu, a Trećem korpusu da saopštim podatke o njegovom radu prema četnicima i o radio-stanici. U pogledu sastanka, ukoliko Majo može doći na Romaniju, Valter će izaći motociklom iz grada i sastati se sa njim.

Bio sam zadovoljan. Odmorio sam se prvi put te noći kod Ljubunčića, kao u svojoj kući.

U zoru, Valter je doveo jednog domobranskog narednika.

— Ovo je drug Zvonko. Odvešće te na motoru na Romaniju!

Dok mi je Valter govorio o odlasku iz okupiranog grada kao o nečemu sasvim običnom i normalnom, Zvonko Grbac je šutao, mjereći me od glave do pete. Čudio sam se njegovom namrštenom izgledu i odmjeravanju. Tek kasnije sam saznao da je to činio jer je trebalo da mi pripremi koporan i kapu SS-trupa, kakve su nosili esesovci 13. divizije koja se nalazila u pravcu našeg kretanja, pa je odmjeravao moju visinu i obim glave.

U ilegalnom stanu Zvonka Grpca obukao sam se kao esesovac i sjeo iza njega na motocikl. Pozdravio sam se tu sa Valterom...

Izašli smo iz Sarajeva preko Bendbaše kao dvojica pripadnika 13. SS divizije. Krivudavom cestom prema Romaniji sretali smo njemačke i ustaške kamione, prolazili kraj bunkera. Dan se bližio kraju kad smo prošli Crvene stijene. Poslije toga, puče nam guma na motoru. Rezerve nije bilo.

Poslije uzaludnih napora Zvonka Grpca da zakrpi isječenu gumu, počeli smo gurati motocikl ka Ravnoj Romaniji. Počelo se smrkavati, kad nas sreće patrola trojice ustaša zloglasne „Crne legije“. Rekoše nam da noću ne smijemo nastaviti put zbog partizana:

— Zanoćite kod nas u bunkeru, pa sutra krenite dalje!

Nismo imali kud. Tako smo se od Valtera vratio pravo u ruke ustaša, zajedno sa Zvonkom Grpcem.

SASTANCI SA PROTIVNIČKIM VOĐAMA

Odeven u uniformu domobranskog oficira, Valter je prošetao sarajevskim ulicama već prvog dana boravka u tom gradu, sredinom septembra 1943. godine, da bi već na prvom sastanku Mesnog komiteta Partije, opet u jednoj od racija, uspeo da izbegne hapšenje i dođe u kuću Alije Kurtovića. U tu kuću će mesec dana kasnije biti unesena i radio-stanica koja je izvučena iz italijanskog konzulata i preko koje su Valter i Zvonko Grbac u novembru 1943. uspostavili vezu s Vrhovnim štabom i Centralnim komitetom KPJ, što se ubrzo pokazalo kao naročito značajno za rukovođenje ilegalnim pokretom u gradu na Miljacki.

Valter je domaćina Aliju angažovao na čuvanju radio-stanice, imajući u njega bezgranično poverenje dok je druge ilegalce brzo bacio u vatru, osposobljavajući ih da svojom drskošću i pronicljivošću ostave na cedilu i najspremnije agente i policajce. Tako je najbližeg svog saradnika Envera Krzića, koji je rukovodio tehnikom, prvi put ostavio zbunjena na ulici, kada je dvojici policijskih funkcionera, Sandžaklijama, koji su ga prepoznali u najživljem delu grada, otvoreno rekao da je on predstavnik Vrhovnog štaba u Sarajevu, da je tu tek došao i da, ako mu se nešto desi, ni njima dvojici nema života, jer svaki njegov pokret, pa i taj susret na ulici, prate naoružani

ilegalci. Njegovi zemljaci su se zbunili i na kraju su ga čak i vojnički pozdravili, da bi nešto kasnije jedan od njih postao i saradnik Valterovog pokreta.

Zanimljiv je bio i Valterov susret s jednim zemljakom u Saračima. Krećući se slobodno gradom, on je jednog ranog popodneva išao kroz Sarače. Odjednom je osetio da ga je neko dodirnuo za rame, a onda je čuo i muški glas:

— Kako si, Vlado? Odakle ti u Sarajevu?

Valter je prepoznao svog zemljaka Mrkića iz Pljevalja. Znao je da ovaj nešto petlja sa ustaškom policijom, ali je mirno odgovorio:

— Zdravo, zemljače! Kako si ti?

— Dobro! Nego, čudim se da te srećem u Sarajevu!

— Slučajno je to, zemljače. Došao sam samo na jedan dan.

— I sada ćeš reći da se odmah vraćaš? A gdje?

— U mjesto službovanja. Radim u banci u Doboju.

— Hajde ne budali, jadan! Znaš li da sam ja policijski agent?!

— Evo, čujem!

— I da bih mogao ovog časa da te uhapšim!

— Zašto?

— Zato što sam vidio tvoje ime na spisku najopasnijih komunista. Nagrada me ne bi mimoišla!

Valter je iznenada uhvatio Mrkića za ruku, i, preteći mu, prošaptao:

— Samo, ovo bi ti bilo posljednje hapšenje u životu. Ne samo da i ja imam revolver u džepu, već me u ovom trenutku prate i gledaju moji ljudi, čitava grupa. Kad prstom mrdnem — napunili bi te olovom.

— Šališ se!

— Onda — probaj! Samo učini nešto!

— Neću, Vlado!

— A ti, onda, pamet u glavu i ako nisi dosad okrvavio ruke — pazi da otkupiš grijehe!

Valter se žurno okrenuo i uputio na suprotnu stranu.

To je bilo vreme u kojem je vojno-politička situacija bila takva da su ljudi iz ovakvih sredina i kolebljivi građani brže i odlučnije prilazili narodnooslobodilačkom pokretu. Odmah posle dolaska u Sarajevo Valter je shvatio da u razgovoru sa takvim ljudima ima šansu više za uspeh pa je održao sastanak

i s predsjednikom sarajevske opštine, gradonačelnikom, s kojim je, takođe, pregovarao kao predstavnik Vrhovnog štaba. Razgovor je vođen u stanu domobranskog oficira Ljubinčića, u Savurinoj osnovnoj školi, u kojoj je ranije Ljubinčić bio upravitelj. Valter je gradonačelniku izložio program i ciljeve narodnooslobodilačke borbe, organizaciju države posle oslobođenja, itd. i pozvao ga da pristupi oslobodilačkom pokretu. Predsedniku opštine to je bilo nedovoljno i tražio je da čuje kakav je nacionalni sastav oslobodilačke vojske i njenog rukovodstva, zatim kako će u novoj državi biti regulisano pitanje privatne svojine, kako problem verske nastave, status bogomolja i imovinska pitanja verskih zajednica. Pošto je dobio opširne odgovore gradonačelnik je, zadovoljan Valterovim odgovorima, pristao na saradnju s njim. U stvari, sarajevski gradonačelnik Softić je sam tražio da se sastane sa Valterom koji nije bio načisto da li može da veruje Softiću, jer mu se činilo da ovaj igra na dve karte. Razgovor je počeo neuobičajeno. Softić je prvi prigovorio:

— Šta mislite, zašto sam vas pozvao na ovaj sastanak?

— Nisam po prirodi znatiželjan. Očekujem to i od vas. Nije uzalud Muhamed Zlatar naprasno umro kada je čuo da hoće ponovo da ga postave za gradonačelnika.

— Kakve to ima veze sa mnom, gospodine? Došao sam na ovu dužnost da bih pomogao gradu, posebno sirotinji! Vidite kakva su vremena!

— Vremena će se uskoro promijeniti, ali treba oprati grijehe. Vi znate koga ja predstavljam. E, pa, odlučili smo da od vas zatražimo šest i po miliona kuna za siromašne Sarajlije.

— Već dajemo dovoljno!

— Ne dajete! Ovo nije nikakav ultimatum, ali ćete razmisliti. I jedina je razlika u tome što ćemo novac mi podijeliti, a sada, da čujem vaše želje!

— Mislim da bi vaša organizacija mogla da pomogne u kadrovskom jačanju muslimanske milicije po selima...

— Kako to mislite, gradonačelniče?

— Imate velikog uticaja na domobrane. Nas prvenstveno interesuju oficiri.

— I hoćete da ih šaljemo vama, a ne u partizanske jedinice, zar ne?!

— Otprilike tako.

— Dobro ste se sjetili, ali ne i na vrijeme! Jer, kada je hodža Pandža krenuo, u dogovoru sa Nijemcima, da organizuje „muslimansku oslobodilačku vojsku“, dali ste mu i novac i oružje! Pandža vrbuje i dalje muslimanske mladiće za SS-trupe, a doveo vam je i jerusalimskog muftiju. Očigledno je da se i dalje čine pokušaji odvajanja Muslimana od jedinog oslobodilačkog pokreta i to našeg. Da vam i sada nije zagustilo, recite iskreno, da li biste tražili da se sastajete sa mnom?!

— Drugi vode visoku politiku, gospodine!

— Svi je mi vodimo, gospodine Softiću! I jedina je razlika što smo na različitim stranama. A sada ću ja vama reći zašto sam pristao na ovaj sastanak!

— Recite!

— Zato što ste se časno i građanski držali na sastanku sa ustaškim ministrima Lorkovićem i Vokićem.

— Branio sam grad i građane, gospodine!

— Tako i treba! Vaša građanska hrabrost neće biti zaboravljena. Ali morate da shvatite da dolazi novo vrijeme. Možemo da sarađujemo samo na liniji našeg pokreta!

Razišli su se bez rukovanja, kao i na početku. Valter je svojim stavom dovoljno stavio do znanja da će prihvatiti saradnju, ali bez ustupaka. On je do poslednjeg časa vodio računa o izvesnoj trpeljivosti koja je vladala u Sarajevu među lokalnim političarima. A što se rat primicao kraju — Valter je i to znao da iskoristi.

Zatim su usledili sastanci s građanima na sličnim položajima u okupatorovoj upravi, pre svega u domobranstvu, pa i u policiji, da bi se, nešto kasnije, Valter sastao i sa velikim županom advokatom iz Konjica Muhamedom Kulenovićem, koji je, videći ko počinje da vodi glavnu reč na kraju rata, začudo odmah pristao da se vidi sa Valterom. Pokušao je da bude ljubazan, a Valter mu je odmah rekao:

— Vi znate ko sam ja!

— Predpostavljam!

— Znači, protivnici smo bez šansi na pomirenje. Ali vi još uvijek možete da izvučete živu i zdravu glavu. Znamo da ste se opirali imenovanju za župana...

— Šta treba da učinim?

— Za početak pripremio sam spisak ljudi, naših simpatizera, koji su pohapšeni u Travniku. Hoću da učinite nešto za njih.

— Pokušaću!

— Od toga će zavisiti naš daljnji stav prema vama.

Kada se uskoro sastao sa bivšim kraljevskim ministrom Šefkijom Behmenom, Valter je bio još jednostavniji:

— Dobro je, gospodine Behmene, što niste prihvatili poziv za odlazak u inostranstvo i portfelj u vladi kralja Petra.

— Odakle to znate? — upitao je Behmen.

— Sve mi znamo! Sve što je potrebno! Niste se baš usrećili vezom sa četničkim pukovnikom Borotom.

Jedan drugi susret i upoznavanje s kotarskim predstojnikom dogodio se pod najneobičnijim okolnostima. Valter je iz svog ilegalnog stana u Jelačića ulici izašao na sastanak sa svojim ilegalnim saradnikom iz fabrike duvana. Izašao je u suton, žurno, nastojeći da ostane nezapažen, odeven, za njega neuobičajeno, u civilno odelo, i snabdeven sa lažnom legitimacijom, dve bombe i pištoljem. Odjednom je, pred sam početak policijskog časa, primetio neki metež pred sobom i vrisku:

— Racija! Legitimišu i hapse...

Valter se odmah pokajao što nije, kao i obično, obukao uniformu domobranskog oficira. Opipao je oružje i, videći Nemce i agente kako pretrčavaju ulice i uleću u zgradu, za tren je razmišljao što da radi. Mogao je da pokuša da pobjegne, ali se bojao da ne uleti u ruke neprijatelju, pa se odlučio da se skloni u zgradu u kojoj je stanovao kotarski predstojnik, tačnije — u predstojnikov stan. Dok je on trčao uz stepenice i pokušavao da na pločici pročita predstojnikovo ime, odozdo su trčali Nemci i agenti. Valter je bio spreman da otvori vatru i baci bombe, ali je bio siguran da će mu neko od stanara, sve predstavnika neprijateljeve vlasti, pucati u leđa.

Stigao je, zadihan, pred vrata predstojnika. Pozvonio je u žurbi jednom, pa još jednom. Niko se nije javljao. Pomisljajući da se niko neće ni oglasiti, zabrinuo se: kud će sad kad su mu gonioci za petama. Ali mu se i ovog puta sreća osmehnula: kad je i treći put „legao“ na zvonce — neko se oglasio iz kuće:

— Odmah, molim! Ma gdje su ti ključevi...

O daljem razvoju događaja publicista Milorad Gončin, u knjizi „Ilegalac Valter“, piše:

„Koraci u predsoblju i zveket ključeva opomenuše Valtera da se sasvim pribere za nepredviđeni susret. Agenti su

Valter, Avdo Humo i dr Vlado Kecmanović

bili na drugom spratu i ulazili u stanove. Iz dubine zgrade odjekivali su pozivi na njemačkom jeziku da se brže ide napred.

Brava je škljocnula. Gojazna glava ukazala se iza do-
vratka:

— Šta želite, molim?

— Vas, gospodine predstojniče!

— Ne poznajemo se — odgovorio je predstojnik, otvarajući bojažljivo vrata.

— Poznajemo se, gospodine — uvjeravao je Valter, prišao pragu i nogu tako namjestio da vrata ne bi mogla da se zatvore.

— Odkud se poznajemo.

— Da uđem? Lakše se možemo sporazumjeti — insistirao je Valter, osjećajući gonioce za leđima.

— Izvolite! — nepovjerljivo se predstojnik držao i sporo se odmakao od vrata.

Valter je dograbio kvaku, pritvorio vrata, leđima se oslonio o njihovu izbočinu, okrenuo ključ i s olakšanjem odahnuo:

— Prvu ličnost grada, znate, mnogi poznaju. I ja...

— Čudno se ponašate! Šta želite? — slutio je predstojnik da se nešto neobično odigrava.

— Mene progone! Tražim zaštitu prvog građanina.

Predstojnik je stegao vilice da prikrije drhtanje brade i na izgled ostane hladnokrvan. Onda je upitao, dubokim i ujednačenim glasom:

— Ko vas progoni?

— Crne i zelene uniforme! Agenti! Toliko sam vidio!

— Ljudi vrše svoju dužnost. Izvolite napolje!

— Hvala na savjetu! A poslušati ne mogu.

— Moraćete, moraćete! — riješio je predstojnik da potraži oružje.

— Ne mrdajte! Inače... — Valter se odlijepio od vrata i pokazao pištolj.

Predstojnik je zinuo od straha i svakako shvatio da se našao u neprilici kakvu ni sanjati nije mogao. Kad se malo pribrao, počeo je da se protivi:

— Što to znači?... Upasti u tuđi stan i ovako!

— Nešto se dešava, dragi! — dopro je dremljiv ženski glas iz dubine sobe i načas zbunio Valtera.

— Ništa se ne dešava, gospođo! Ostanite u sobi! Nešto raspravljamo!

— Ona je bolesna! Ne smije se uzbuđivati — upozorio je i predstojnik.

— Tiše ćemo... Pristajete li?...

— Napolje! — predstojnik se unekoliko osmjelio i kažiprstom pokazao vrata.

— Ni govora, gospodine! Zar ne znate šta činite?

— Šta?...

— Šaljete me ustašama i gestapovcima!

— Možda im trebate.

— Eh, traže me, vjerujem! Moje istomišljenike, takođe!

— Vi ste?... — trgao se predstojnik.

— Zar me ne poznajete?

— Ne.

— Vjerujem! Gradskog oca ne interesuju mali i nevažni ljudi. Samo, možda ste me nekad pominjali, od drugih čuli...

— Zovete se?

— Valter!

Predstojnik se naslonio na čiviluk i pokušao da se pribere.

— Vi se ne možete sakriti. Ni u mišju rupu, razumijete! Savjetujem vam da odmah izađete, da se predate. Zauzeću se, obećavam, da vam život poštede!

— Hvala na razumijevanju. Ja neću odavde.

— Oni svuda zaviruju, shvatate.

— Osim u vaš stan — doskočio je Valter.

— U to nisam siguran.

— A ja jesam. Dajte mi riječ da se meni neće ništa dogoditi. Inače...

— Vi meni prijetite?

— Tražim vašu riječ.

Predstojnik se prilično trgao na zvrjanje zvončeta.

— Stigli su! — upozorio je Valter.

— Dobro su došli — osmjeli se predstojnik, koraknu u namjeri da otključa vrata, pa iznenada stade i poče da opipava džepove na pantalonama.

— Ključevi su ovdje! — šapnuo je Valter i poigravao se alkom nataknutom na prst.

Zvonce je opet cijuknulo. I čuli se potmulji glasovi.

— Šta ćemo? — uzvrpoljio se predstojnik.

— Otvorite! — pružio je Valter ključeve. — I kažite kuda da se sklonim. Ne zaboravite da odgovarate za moj život!

— Namećete mi obavezu!

— Opominjem!

— Izvolite u ovu sobu.

Valter se našao ispred stola zatrpanog pismima i zastavio dah da čuje razgovor na ulazu u stan.

— Zašto ne otvarate? — čulo se pitanje na njemačkom jeziku.

— Izvinite, radio sam! — pravdao se predstojnik.

Valter se odmakao od stola i omjerio razdaljinu do sobnih vrata. Brzo se proračunao kako da gonioca sačeka i izrešeta brзом paljbom. Malo se popeo na prste i provirio kroz prozor da procjeni visinu.

Previsoko, zaključio je. Preko lešava jedino se mogu izbaviti.

Opet se primirio, da čuje razgovor. Sasvim jasno je razaznao objašnjenja na njemačkom jeziku:

— Molim, gospodo, kotarski sam predstojnik. U moj stan nema potrebe da ulazite!

Valter se skupio u fotelji, u džepu na pantalonama posedio pištolj da može djelovati i začas odlučio da Nijemce iznenadi dobrim znanjem njihovog jezika. U tom trenutku neočekivano se začulo u prostranom predsoblju:

— Izvinite, gospodine predstojniče!

— Molim, molim — prihvatio je predstojnik.

Valter se pridigao, lagano pomjerio zavjesu na staklenim vratima i privirio u predsoblje. Imao je šta vidjeti: njemački podoficir stajao je ispred predstojnika, nešto dalje njemački vojnik s oružjem na gotovs, a između njih je ustaški oficir žusto, gestikulirajući rukama, objašnjavao:

— Gospodin predstojnik predstavlja vlast! Nema potrebe da ulazite... Garantujem!

Podozrivost se primjetno rasplinjavala sa preplanulog lica njemačkog podoficira i nedoumice je nestalo. On je izmrmoljio nedorečeno izvinjenje, a predstojnik, prilično oznojen, klimanjem glave je prihvatio:

— Molim, molim, ništa!

Ustaški oficir, očigledno zadovoljan posredstvom u nesporazumu, odsječno je salutirao i posljednji izašao. Predstojnik je okrenuo ključ i ostavio ga u bravi, pljesnuo se rukom po čelu i poluglasno izustio:

— Šta me danas sve snađe!

Zatim je ušao u sobu, i ćutke zastao, doćekan Valterovim rijećima:

— Hvala vam!...

— Nema na ćemu — odgovorio je predstojnik. — Sad biste mogli da napustite moj stan.

— Policijski ćas traje do ujutru!

— Nećete, valjda, ovdje zakonaćiti!

— Na ulicu ne mogu. Pogotovo dok traje racija.

— Ispratiću vas... Onako kako ne bih smio. Predstojnik je zavlacio i izvlaćio ruke iz džepova na pantalonama, nervozno pipkao odjeću, pronašao ključ od stola i povukao srednju fijoku.

— Daću vam, gospodine, propusnicu da se slobodno možete kretati u vrijeme policijskog ćasa.

— Ćinite mi previše. A radio sam o vašoj glavi — otelo se Valteru.

Predstojnik je pripitao:

— Htjeli ste me likvidirati!?

— Nešto tako... Mislili smo da likvidiramo nosioce okupatorske vlasti, sve glavare. A vi spadate u to kolo. O vama dosta znamo... Kad izlazite iz ove zgrade i odlazite na posao... Lako smo mogli izvršiti atentat. Iz odrećenih razloga odustali smo i vidim da nismo pogriješili.

Valterove rijeći su plijenile i istovremeno uznemiravale ionako zbunjenog predstojnika. On je zatvorio fijoku, ćutke uzeo naliv pero i upitao:

— Kako da propusnicu ispunim?

— Na ime Ivana Likića, soboslikara!

— Eh, komunisti, ćudno ste dovitljivi. Šta vas tako drži i pokreće?

— Stvar za koju se borimo.

— I drugi se bore, za nekog vraga, ali nemaju toliko upornosti i elana. Vjerujte, iako vas ne podnosim, zbog nećeg vam se divim. Zbog riješenosti da istrajete, a nećete uspjeti.

— Kvarite moje mišljenje o vama — podsjeti ga Valter.

— Izvolite propusnicu!

— Eh, sve je ovo lijepo, ova propusnica, davanje kratkog utoćišta, ali me negostoljubivo ispraćate!

— Šta biste vi još željeli?

— Da se, rekoh, srdaćno rastanemo.

— Mislite da sam sposoban za nešto tako! Shvatite da mi nervi nisu konopci. Idite, molim, i nešto obećajte!

— Šta?

— Da nikome nećete govoriti o našem susretu... Da me više nećete tražiti i uznemiravati!

— Prihvatam pod uslovom da mi nešto više kažete o večerašnjoj raciji.

— Slične su preduzimane i ranije. U poslednje vrijeme, gospodine Valtere, zbog vas, uglavnom! A biće ih još.

Valter nije izdržao da se ne nasmeje.

— Šta tu ima smiješnoga? — pripitao je predstojnik.

— Oslovljavanje sa „gospodine Valtere“! Svi me zovu „druže Valtere“!

— Razlikujem se, vidite, od ljudi kojima zapovjedate... Ili ih slušate...

— Dosta se razlikujete. Ostaviću vas! — ustao je Valter privirujući u propusnicu. — Kad bih dobio jednu neispunjenu...

— Zar nisam dovoljno učinio?

— Jeste, gospodine predstojniče. Hvala vam! I želim da me nikome ne opišete.

— Upozorenje je suvišno!

Za Valterom su se tiho zabravila vrata. On je nečujno silazio niz stepenice i u prolazu privirivao u „špijunkte“ na donjim spratovima. Svuda je vladao mir i nelagodna pustoš. Zastao je kod kapije, propusnicu premjestio u spoljni džep na kaputu i izašao na ulicu. Časak je stajao, pogledao gore-dolje i odlučio da izbjegava duge i prave ulice. Na putu do ilegalnog stana često je zastajkivao, osluškivao bat nećijih koraka, klonio se susreta i tonuo u polutamu kaldrmisanih ulica.

Neopažen se uvukao u ilegalni stan, odjeven se opružio na neraspremljeni ležaj i duboko uzdahnuo.

Vrhunac Valterove „diplomatske aktivnosti“, kako piše Džavid Husić, bio je njegov susret i razgovor sa šefom sarajevske policije, zvanično „ravnateljem Župskog redarstva“ drom Nikolom Ebnerom. Do sastanka je došlo na neuobičajenom mestu.

Valter je, kako piše Milorad Gončić, neopaženo ušao u dvorište samostana, sreo fratra pronicljiva pogleda, sa svežnjem ključeva o pojasu. Pružio mu je ruku da se predstavi. Fratar je bojažljivo i skrušeno dobirnuo pruženu šaku, nerazgovetno izgovorivši svoje ime i dodao:

—Ovamo, gospodine, pratite me.

Valter na putu prema Romaniji, maj 1944.

Valter je sledio domaćina u fratarskoj odori, ogledao se na sve strane i pamtio detalje na zidu. Došli su do prostorije skromno nameštene, stali ispred poluodškrnutih vrata i fratar je objasnio:

— Gospodin čeka unutra! Izvolite...

Fratar se izmakao uz uvežbani naklon i povukao u dubinu hodnika. Valter je ukoračio u prostoriju, u polutami spazio uspravnog čoveka, duguljastog lica i nemirnih očiju, i progovorio.

— Mi se ne poznajemo!?

— Nikad se nismo vidjeli. A znamo se, pretpostavljam, po čuvenju — rekao je ravnatelj Župskog redarstva.

— Tako se znamo, vjerujem. Da sjednemo.

Kad je Valter seo, razgovor je, prema beleškama Džavida Husića, ovako tekao:

— Vi, doktore, znate da sam ja sekretar Mjesnog komiteta Partije za Sarajevo. Zovu me Valter!

— To mi je dobro poznato!

— Onda ćemo razgovarati bez formalnosti. Nama je, na primjer, poznato da ste se opirali da, kao sudija i iskusan pravnik, preuzmete nezahvalan položaj šefa policije. Znamo i ko vam je od viđenih Saralija sugerirao da prihvatite ponudu, kao i da ste postavili uslov da se izmijene šefovi političkog i kriminalističkog odsjeka policije. Vi ste, znači, što se tiče interesa grada, pravi čovjek na veoma nezahvalnom mjestu. Odatle vjerujem da ćemo moći da nađemo zajednički jezik.

— I po svojoj struci, i po ljudskom opredeljenju, ja sam za zakonitost i logiku — odgovorio je Ebner.

— Manite se sada toga, doktore! Ustaška vlast ne poštuje ni minimum ljudskih prava kada su u pitanju njeni politički protivnici.

— Na žalost, to je istina!

— Onda učinimo koliko možemo!

— Ja sam spreman! Dopada mi se vaš ton i stav. Mislio sam da ste stariji, ali ovako vidim da imam pred sobom zrelog i hrabrog čovjeka.

— Hvala na komplimentu, doktore! U ratu i u ovakvim uslovima ranije se stari.

Ebner je pristao da otvoreno razgovaraju, pomerio je stolicu i otpuhnuo. Valter se, kako je to kasnije zabeležio Milorad Gončin, sređivao da taktično napusti i ostane odmeren u zahtevu:

— Nešto znate o razlozima našeg sastanka?

— Umoljen sam da dođem. I pristojnost me dovela... Šta želite?

— Vašu pomoć.

— Službeno sam, vi to znate, vaš ljuti protivnik. Obraćate mi se, vidim, da nešto učinim. Što to?

— Da li pristajete? — obratio mu se Valter.

— Unaprijed ne dajem obećanja.

Časak je mukla tišina vladala u polutamnoj prostoriji i Ebner je preuzeo inicijativu.

— Što ćutimo? Možemo izmijenjati misli. Uslov je, ako hoćete, s moje strane, da naš razgovor ostane među nama, u strogoj tajnosti.

— Nemajte brige.

— E, šta vas interesuje? — žurilo se Ebneru.

— Od vas tražim, pošto zapovijedate gradskoj policiji, da nešto preduzmete da se poboljša režim prema zatvorenim komunistima i rodoljubima.

— Samo to?

— A što ste drugo očekivali?

— Ucjenu! Dobio sam obavještenje da tome pribjegavate!

— Od koga? — pitao je Valter.

— Od koga, pitate? — ležerno je Ebner ponovio. — Priča se tako. Običan svijet kazuje. Zaplašeni ljudi, eto.

— Svašta se govori, tačno — prihvatio je Valter, ne želeći da raspravlja o svom metodi u ilegalnom radu. — Nego, ništa niste odgovorili!

— Na koje pitanje?

— Hoćete li nešto preduzeti da zatvorene komuniste i rodoljube ne ubijaju?

— Učiniću koliko mognem — pristao je ravnatelj Župskog redarstva. — A mnoge mi prepreke stoje na putu: Gestapo, znate, jača svoje redove i preuzima kontrolu nad nekim zatvorskim odjeljenjima.

— Obezbedite da zatvorenike izvede na sud — zahtjevao je Valter, računajući da nešto više može učiniti kada zatvorenici izađu izvan zatvorskih rešetaka.

Tada je, naime, postojala mogućnost da se pojedini članovi neprijateljskog suda privole da optuženima izriču blaže kazne, i da ih tako štite od samovolje ustaša i gestapovaca. A kada se osuđeni komunisti nađu izvan ustaških zatvora, bilo je izgleda da se organizuje bjekstvo, da se tako izbave i nađu na slobodi.

Ravnatelj Župskog redarstva obećao je da će učiniti koliko mogne da se poboljšaju uslovi u zatvoru, da neće dozvoliti da stražari teroriju političke zatvorenike.

Na to će Valter:

— Vi, doktore, možete mnogo da pomognete u olakšavanju istrage i izvođenju naših ljudi na sud. Ostalo je moja briga. Osim toga, priznaću vam da smo proširili aktivnost i na ljude u policiji.

— Ne čudim se! Jedino ćete, vjerujem, voditi računa o delikatnosti mog položaja!

— U svakom slučaju, doktore. A znaćemo da cijenimo svako vaše nastojanje da nam pomognete. Ilegalac kao ja mora da krije sve svoje namjere. Pa ipak, odaću vam jednu tajnu da bih potvrdio da sam i ja mnogo manje očekivao od susreta sa šefom policije!

— O čemu je riječ, molim?

— Hoću da oslobođenje Sarajeva, u šta, valjda, ni vi ne sumnjate, dočekamo što spremniji. Već radimo na tome da pripremimo svoju, kako sam je nazvao „crnu kartoteku“. Tu će se naći svi podaci o ratnim zločincima i ostalim, pa i najmanjim funkcionerima sadašnjeg režima.

— Zašto mi to govorite?

— Učinilo mi se da je dobro da znate. Eto!

Valter je smireno izašao iz samostana i požurio na tramvajsku stanicu. Očekivali su ga novi zadaci. A doktor Nikola Ebner nije izneverio obećanje. Među čak 7.000 imena u Valterovoj „crnoj kartoteci“ našao se, naravno, i šef policije. Ali u svjetlu koje je odgovaralo njegovom držanju u veoma teškom vremenu. Doktor Ebner ne samo da nije suđen, nego je posle oslobođenja postao advokat. I danas živi u Sarajevu.

Valter (treći s leva) s grupom ratnih drugova

SPASAVANJE SABORACA

Valterovi bliži poznanici kažu da mu je u bespoštednom ratu sa sve brojnijim i lukavijim neprijateljem najteže padalo to što su Nemci i ustaše, i pored svih mera opreze, uspevali da se, s vremena na vreme dočepaju ponekog od njegovih ljudi. To što je većina Valterovih glavnih saradnika preživela rat, može da se zahvali pre svega njemu, jer je nastojao da se u toku pripremanja i izvođenja akcija preduzmu sve mere kako bi se smanjio rizik, a kad bi neki od njegovih saradnika bio uhapšen činio je sve da ga izbavi od sigurne smrti. To potvrđuje i slučaj Zvonka Grpca, poznatijeg u vreme ilegalne borbe po nadimku „Putnik“.

Reč je o glavnom, tako reći prvom Valterovom saradniku, čoveku koji je, uz Safeta Džinovića Mirka, držao u svojim rukama sve tajne puteve i način odlaska Sarajlija na slobodnu teritoriju. Putnik je, po partijskom zadatku, veoma često izlazio iz okupiranog Sarajeva i uvek se vešto i neopaženo vraćao u svoj grad. To se ponavljalo sve češće, sve do 12. avgusta 1944, kada je, kako je to sačuvano od zaborava u Husićevom feljtonu „Valter brani Sarajevo“ (objavljenom u sarajevskom „Svijetu“), zajedno sa Ismetom Maslićem krenuo na jedan od borbenih zadataka iz oslobođene Fojnice u Sarajevo.

Putnik i Hari su putovali na motociklu, u domobranskim uniformama, i, naravno, sa falsifikovanim ispravama.

Putnik je, upravljajući motociklom, po lošem drumu, držao ispred sebe torbu sa obveznicama Zajma narodnog oslobođenja i primercima „Borbe“. Hari je u džepovima, pak, nosio pisma i poruke za Valtera, ali i dve ručne bombe — za svaki slučaj. Od Fojnice do Sarajeva putovali su gotovo bezbedno. U blizini Vraca, odakle su se primicali gradu, iznenada je na drum iskočila ustaška patrola. Upereno oružje i povici:

— Stoj!

— Drži se, Hari! — povikao je Grbac drugu, pognuo se na motociklu i projurio dodajući rukom gas na upravljaču. Obojica su verovala da je patrola naišla slučajno. Ali kod prelaza željezničke pruge iznad Grabovice čekala ih je druga grupa, ovog puta Nemaca i ustaša. Ponovno su izbegli zasedu i sjurili se u Kovačice. Grbac je sada, u najvećoj brzini, up-

ravljao motociklom jednom rukom, a iz druge je otvarao vatru iz pištolja. Maslić je otšrafio bombu. U tom je zapucalo. Treća patrola nije gubila vreme.

Zasede su postale očigledne, unapred pripremljene. I Grbac je nastavio da puca iz pištolja, ne gubeći kontrolu nad motociklom i ne smanjujući brzinu. Ilegalni stan gde ih je čekao Valter nije bio daleko. Sad im je bilo najglavnije da požure, nadajući se da je to bila poslednja patrola. Na žalost, već izdaleka Grbac je ugledao dva ustaška oficira sa pripremljenim oružjem. Shvatajući da ovog puta neće izmaći, doviknuo je Hariju, usporavajući motocikl:

— Bježi! Spasavaj se!...

Među rijetkim prolaznicima nastao je metež i Hari je izbjegao iz Zagrebačke ulice, prema brdu. Ne uspijevajući da motociklom eventualno obori kojeg od oficira, Putnik se zanio i pao zajedno sa vozilom. Nastala je obostrana pucnjava. Putnik je počeo da izmiče, vješto se zaklanjajući iza zgrada. I njemu je bio cilj jedan od posljednjih obronaka Trebevića.

Snage je još imao, ali je ostao bez municije. I kada su pred njega, kao iz zemlje, iznikla još dvojica ustaša, samo je umorno zamahnuo pištoljem. Borba je sada bila neravnopravna, ali je još trajala uz udarce i psovku. Putnik je savladan i vezan. Odvezli su ga u zatvor u ulici Čemaluši.

Za to vrijeme Hari je pobjegao čak do jevrejskog groblja i oprezno izmicao pored pruge. Kod tunela iznad Širokače zaustavio ga je domobranski stražar, ali samo trenutak. Videći na Hariju podoficirske znake čak ga je uputio kraćim putem za železničku stanicu Bistrik, odakle je lako sišao u grad, do stana Huse Basarića. Oko ponoći posjetio ga je Valter i saopštio mu:

— Putnik je u zatvoru!

— Bolje i to nego da su ga ubili na ulici! — dodao je Hari.

— I ja tako mislim. Učinićemo sve da ga oslobodimo. Držali ste se odlično!

Hari mu je predao poverljivu poštu i ispričao detalje. Valter je zahvalio i nestao u noći, objašnjavajući pre toga da su Putnik i Hari verovatno žrtve izdaje koja potiče sa oslobođene teritorije, iz Fojnice.

Razmišljao je ali je, shvatajući da nema vremena za gubljenje, požurio da pokuša izbavljenje Zvonka Grpca.

Putnika je najviše teretila torba sa obveznicama Narodnog zajma i primercima „Borbe“. U prvom trenutku potpukovnik Fest i bojnič Krema najuporniji i najlukaviji Valterovi protivnici, obradovali su se da su šćepali samog Valtera. Putnik je, i pored strahovitog mučenja, odlučio da ne izgovori ni reč. Pomagalo mu je odlično poznavanje nemačkog jezika i sve je razumeo. Zverski su ga tukli, toliko da nije mogao da hoda. Bio je sav isprebijan, otvorenih rana.

Uto je ilegalac Anto Džeba javio da ustaški poručnik Ivica Franković nudi saradnju. Bio je to izuzetan slučaj i vredelo je pokušati. Posle provere Franković je, sa Džedom i još nekim aktivistima, određen u grupi koja je trebalo da se probije u ustaški zatvor u Čemaluši. Potplaćena su dva ključara, ali se jedan od njih predomislio i sve javio ustašama. Trojka je upala u klopku i poduhvat je propao.

— Nećemo odustajati od namere da Putnika oslobodimo! — rekao je Valter Enveru Krziću. — Samo kad bi ga prebacili u bolnicu...

Valterova želja se ostvarila i Putnik je prebačen u bolnicu. To se dogodilo zbog toga što je Valter, preko svojih opunomoćenika, zahtevao od predsednika ustaške vlade da preduzme mere kako bi se prestalo sa batinanjem i mučenjem zatvorenika u Čemaluši, uz zahtev da se svi osumnjičeni izvedu pred sud. Predsednik ustaške vlade je zaista nešto učinio u tom pogledu i to je, posredno, spaslo život Zvonku Grpcu. U stvari, tek je Valter uspeo da Grpca prebace iz zatvora u bolnicu. Napravljen je plan za njegovo izbacivanje kojim je direktno rukovodio član Mesnog komiteta Safet Džinović. Iscrpljenog i izmrcvarenog zatvorenika prihvatili su dr Dragoje Kovačević i dr Hiba Ramadanović, a za realizaciju bekstva određen je dr Artur Horvat. To nije bilo tako lako izvesti, ali drugog izlaza Valter nije video. U filmu Hajrudina Krvavca „Valter brani Sarajevo“ našla se i ta scena vratolomne vožnje na motociklu i na kraju scene, kada je glavni junak dopao zatvora i bolnice, glavni hirur, u filmu označen i kao jedan od rukovodilaca pokreta, uspeva da za vreme operacije zameni pacijenta, čime je Nemcima saopšteno da je „opasni komunistički funkcioner“ izdahnuo pod hirurškim nožem. U stvari, slično se dogodilo i u životu: Zvonko Grbac je oslobođen i automobilom prebačen na Ilidžu. Sa sobom je poneo i Valterovo pismo upućeno štabu Visočko-fojničkog odreda, u kojem je, sem ostalog, pisalo:

„Šaljemo do vas drugove Zvonka Putnika, dr Horvata i Osmana. Putnika odranije poznajete. On je član KPJ i nalazio se do prije nekoliko dana u rukama policije, pa su ga drugovi oslobodili. Dr Horvat je bio u vezi s našom organizacijom. Pomagao nas je povremenim uslugama, a kad je pokret postavio pred njega učešće u akciji oslobođenja iz bolnice druga Putnika, on je taj nalog prihvatio. Dobar je specijalista. Treba ga uputiti na slobodnu teritoriju prema ZAVNOBIH-u (vlada slobodne Bosne i Hercegovine) ili štabu korpusa.

Drug Osman je takođe radio u našoj organizaciji, ali nije član KPJ. Odan je stvari borbe. Volio je ranije da više popije i od toga ga treba liječiti!“

To govori o Valterovoj brizi da ništa ne izmakne njegovoj pažnji, da se ništa ne prepusti slučaju, stihiji, a govori i o njegovoj brizi za ljude, njegovom poštovanju pravih ljudskih vrednosti. Ali dok je njegov verni i hrabri saborac Putnik još bio u zatvoru, Valter nije prestao da razmišlja o tome ko ga je izdao, ko je ustašama i Nemcima poslao poruku iz oslobođene Fojnice o dolasku u Sarajevo Putnika i Harija sa značajnim porukama.

Valter je još ranije čuo da se u mreži njegovih najljućih protivnika nalazi neki njegov zemljak i „poznanič“ Šućro Muzurović, čovek zadužen da, ne birajući način i sredstva, pomogne u razmršavanju „misterije Valter“. Bio je to dezertar iz partizanskih redova, a sada, u okupiranom Sarajevu, verni saradnik gestapoa. On se povezao sa nekim aktivistima iz veoma široke mreže borbenog Sarajeva, ali ni do jednog podatka o Valteru nije došao, jer su aktivisti, i pored sve Šućrove samouverenosti i sigurnosti u priči o svojim zaslugama za partizane, ostali podozrivi. Ipak, vreme je učinilo svoje: dosta lukavi Šućro je doznao neke pojedinosti o tajnom kanalu koji vodi prema slobodnoj teritoriji, a vešto i uporno je nastojao da se po svaku cenu vidi sa Valterom, što je stalno isticao pred aktivistima s kojima se povremeno sretao.

Rizikujući ponešto, Valter je pristao da se sretne na ulici sa Šućrom. Krenuo je sam, bez pratnje, ali krajnje oprezno. Već izdaleka je primetio agente raspoređene u širokom krugu oko mesta zakazanog sastanka. Shvatio je da su mu pripremili zamku i mirno se odande izvukao, otpozdravljajući voj-

nicima, jer je i ovog puta nosio uniformu domobranskog „natporučnika“. Šućro je uzalud čekao na Valtera, a još je doživio i da ga uhapsu na sred ulice. Tako još jedan trik da se neprijatelj dokopa Valtera nije upalio. Gestapo je zatim otpustio svog doušnika, a Valter je, umesto da ga osudi i da ga pripadnici udarnih grupa likvidiraju, naredio svojim ljudima da Šućra dovedu pred specijalnu komisiju. Ovaj je, pak, posle toga nestao između članova pokreta.

Slučaj je hteo da je Valter, raspravljajući sa Smajom Mandžukom u Fojnici o hapšenju Putnika, ušao u neke pojedinosti za njega veoma zanimljive. Naime, njega je stalno kopkalo ko je odavde, iz komande, sa slobodne teritorije, javio Sarajevu da onamo stižu Putnik i Hari. O tim pojednostima, koje je doznao u razgovoru sa Mandžukom, razmišljao je kad se vratio u Sarajevo i odande će se, i pored najveće opasnosti, opet vratiti u Fojnice i zahtevati da se provere svi ljudi u komandi mesta, pogotovu oni koji su u poslednje vreme stigli. Listajući spisak tih ljudi, Mandžuka mu je rekao:

— Pa imamo mi ovde, u Narodnooslobodilačkom odboru, nekog Pljevljaka koji kaže da te dobro poznaje.

— I još: da je borac od 1941. godine? — dodao je Valter.

— Otkud znaš? ... Znači da je tačno!

— E, u tome je stvar što nije tačno! Pozovi ga ovdje pa ćeš vidjeti.

Reč je bila o Šućru. Brzo su ga pronašli i on je uskoro ušao u sobu. Valter ga je bez okolišanja upitao:

— A kako se zoveš, drugar?

— Šućro Muzurović.

— A znaš li kako se ja zovem?

— Poznat si mi!

— Hoće li bit dovoljno ako ti kažem nadimak. Ja sam Valter. Žao mi je da se ne sretosmo onomad u Sarajevu.

— I meni je žao, Valteru! Jedva sam se izvukao od gestapoa. Srećom, nisu imali dokaza. Morao sam bježati i zato se nisam pojavio na komisiji koju si ti formirao i pred kojom bih dokazao da sam čist.

Kad je, posle nekoliko dana, uhvaćen čovek sa porukom za potpukovnika Festa u štabu sarajevskog gestapoa, Šućro je morao da počne da priča. Ispostavilo se da je upravo on javio u Sarajevo o boravku u Fojnici Putnika i Harija. Razume se, izveden je pred sud i kažnjen — kao svi izdajnici.

Valter i Oskar Danon aprila 1944.

VALTEROVA VEZA SA ILIDŽE

Onaj ko danas čita detaljne izvještaje koje je Valter svakodnevno, putem radio-stanice, slao Vrhovnom štabu i komandantima krupnih partizanskih jedinica koje su operisale u široj okolini Sarajeva, sa čuđenjem će tražiti odgovor na pitanje: otkud je tom sekretaru partijske organizacije Sarajeva i rođenom obaveštajcu toliko podataka o neprijateljevim jedinicama, njihovom sastavu, brojnom stanju, rasporedu, namerama, ratnoj tehnici, o neprijateljevim agentima i simpatizerima. On je to, istina, prikupljao na sto načina, od kojih su mnogi i dragoceni, zbog toga što Valter kao iskusan ilegalac i revolucionar ništa nije beležio, nažalost ostali nepoznati. No postizao je uspeh očevidno ponajpre zbog toga što je imao sopstvenu i odlično razrađenu taktiku i odlično odabrane, pouzdane, vešte i hrabre saradnike.

Valter je u svim domobranskim jedinicama, gusto posejanim oko Sarajeva, a naročito artiljerijskim i protivavionskim, imao svoje saradnike, mahom oficire i podoficire od kojih je saznavao važne novosti o pokretu i namerama jedinica, a preko njih uticao na raspoloženje vojnika i svih pripadnika, upoznajući ih s pravom istinom o partizanima i komunistima, s ciljevima borbe, zahtevajući od njih da u vreme odstupanja Nemaca i poslednjih juriša za oslobođenje Sarajeva pomognu oslobodiocima, brane svoj grad, čuvaju narod, sačuvaju značajne objekte. On se u vreme početka bombardovanja nemačkih ciljeva bacio na izučavanje sistema kojim se koristila protivavionska odbrana Sarajeva u nišanjenju na mladu partizansku i savezničku avijaciju, pa kad je to izučio odmah je, putem radio-uređaja, javio o tome na koji način se taj sistem može uspešno zaslepeti i paralisati, a time i sačuvati životi pilota.

Valter je u „svoje“ domobranske jedinice upućivao skopce da se obučavaju u rukovanju oružjem kako bi odmah po izlasku na slobodnu teritoriju bili spremni za borbu, odnosno kako bi u vreme završnih borbi za grad, ili prilikom predaje grada od strane Nemaca četnicima, za kakav se plan znalo pouzdanije branili rodno Sarajevo, za šta je on, preko svojih saradnika, pripremao sve rodoljubive snage, sve sugrađane.

Valter je inače bio veoma pokretljiv: stizao je, danju ili noću, s kraja na kraj grada, obično u uniformi elegantnog

nemačkog ili domobranskog oficira, naoružan pištoljem i bombama, snabdeven lažnim legitimacijama. On je često sam govorio da ne voli zatvoren prostor, već želi širinu, slobodan prostor u kojem se može razmahnuti, boriti.

Njega su, ali kao Vladimira Perića i „opasnog komunistu“ poznavali policijski agenti i mnogi bankarski službenici. Pa ipak, Valter se svakodnevno kretao Sarajevom i nikad nije promenio svoj izgled, čak nikada nije puštao ni brkove. Uvek je bio glatko izbrijan, onako suvonjav i lak kao pero. Njegovi saradnici priznaju da mu je svaka uniforma stajala „kao salivena“.

Postoje sećanja da je Valter novogodišnju noć između 31. decembra i 1. januara 1944. proveo u šetnji sarajevskim ulicama, utegnut u elegantnu uniformu nemačkog oficira. Koraćao je i razmišljao, nekoliko puta pokazujući patrolama savršen falsifikat „ausvajsa“. I produžavao je dalje. Imao je tada svega 25 godina, a bio je mozak ilegalne organizacije koja je neposredno pre toga dobila visoku pohvalu i od samog maršala Tita. Dan posle te šetnje, drugog januara 1945, Valter je javio da je kroz Sarajevo, u poslednja četiri dana prošlo 450 kamiona sa 4.000 vojnika, zatim da Nemci neprestano šalju cisterne sa benzinom u pravcu Višegrada za snabdevanje kolona koje su na putu iz Grčke, što će kasnije poslužiti kao jedan od motiva za pravljenje filma „Valter brani Sarajevo“.

Šest dana kasnije Valter javlja:

„General Ler ima u hotelu „Evropa“ radio-stanicu preko koje je u direktnoj vezi sa Hitlerovim štabom. Lerov štab nalazi se u zgradi Hipotekarne banke.

Svi pripadnici ustaškog državnog i vojnog aparata pozvani su da dobrovoljno evakuišu svoje porodice iz Sarajeva. Nijemci uzeli iz banaka četiri milijarde kuna kao i novac koji je stigao iz Zagreba. Grad bez novca. Plate i nadnice nije niko primio ovog meseca“.

Čitalac će lako osetiti da je u tom izveštaju iz revolucionara i ilegalca Valtera progovorio onaj tihi bankarski činovnik koji generalu Leru nije mogao da oprostí što se uselio baš u „njegovu“ ustanovu. Ali, sekretar Mesnog komiteta KPJ nije zaboravljao ni Sarajlije, one najhrabrije, bez kojih ni on ne bi mogao mnogo da učini. Dvanaestog januara 1945, uputio je, između ostalog, u telegramu Pokrajinski komitet Partije i Đuru Pucara Starom:

„... Ima li mogućnosti da se zamjenom spasu iz jasenovačkog logora i ovdašnjeg zatvora nekoliko naših dobrih drugova i drugarica“.

I iz toga se vidi da je ovaj neobični mladi čovek, ovaj najsjajniji predstavnik ilegalne borbe u jugoslovenskim gradovima, o svemu mislio. A kad je reč o aktivistima NOP-a iz Sarajeva koji su uhapšeni i poslani na put nepovratka u Jasenovac i drugde, jedna od tih osoba bila je Marica Uherke, specijalna Valterova veza iz Ilidže, supruga predratnog komunista Emila Uherke. Ona je održavala vezu koja je vodila sigurnim kanalom Sarajevo — Ilidža — Hrasnica. Marica je celo vreme rata, u stvari sve do avgusta 1944. kada je u jednoj iznenadnoj noćnoj raciji uhapšena, bila pod direktnim rukovodstvom Valtera, odlazeći, sem ostalog, svake nedelje dvaput sa Ilidže u Sarajevo do Valtera, kome je donosila poštu, a iz Sarajeva iznosila sanitetski materijal, oružje, municiju i poštu. Njeni saborci iz tih ilegalnih dana u Ilidži, mahom žene, sećaju se da je Marica u tim prilikama pokazivala i neverovatnu hrabrost. Između ostalog, sa punim „cekerima“ municije, sanitetskog materijala i pošte, ona je hladnokrvno prolazila pored agenata i žandarma.

Marica Uherke je uhapšena posle jedne provale iz Sarajeva. Naime, jedan od članova rukovodstva ilegalnog pokreta je uhapšen i Valter je, iz predostrožnosti, naredio da se Marica i svi drugi koji su bili u nekoj vezi s uhapšenim, za jedno vreme odmah povuku u Sarajevo, kako ne bi bili zatvoreni ako uhapšeni otkrije njihova imena. No kako je posle tri meseca izgledalo da uhapšeni neće nikoga odati, da je ostao čvrst, kako ga je i Valter učio, to je Valter Maricu i sve drugove ponovo vratio na teren, na ilegalni rad koji je postajao sve preči, sve važniji, nezamenljiviji. Nažalost, nije mnogo prošlo, a uhapšeni je, progovorivši izvršio provalu i Marica i još dosta aktivista pokreta otpora su pohapšeni.

U zatvoru su gestapovci odmah počeli da ispituju Maricu. Na kraju, kad su uvideli da od te naizgled mirne žene neće moći ništa doznati, predali su je ustaškom vojnom redarstvu. Posle hapšenja partizani i mesna organizacija u Sarajevu pokušavali su nekoliko puta da Maricu zamene za zarobljene Nemce i ustaše koji su bili u obližnjim partizanskim zatvorima. Međutim, ti pokušaji su propali. I 11. decembra, sa jednim transportom zatvorenika, Maricu su prebacili

u Jasenovac sa propratnim pismom u kome je, sem ostalog, stajalo: „Opasan komunista. Potrebno ju je odmah likvidirati...“ Drugi dan po dolasku u logor Marica Uherke je sa još 300 žena zaklana na jednom šlepu i bačena u Savu.

S druge strane, ceneći Uherkine zasluge za pokret, Valter je posebno insistirao da se ustašama kao zamena za nju ponudi cela grupa njihovih pripadnika. Tu zamenu su partizanska rukovodstva, upravo ceneći Valtera i ono što je on činio, znao i mogao, ceneći njegovu reč i zahteve, pokušavali da izdejtstvuju, ali je, na žalost Valtera i drugova, zamena zakasnila samo za jedan sat. A i Uherka je uhapšena u poslednjem trenutku —samo dva dana pred odlazak u partizane. Ta hrabra i zaslužna žena imala je odveć malo sreće da bi doživela slobodu i priznanje za svoje delovanje na kanalima koje je Valter održavao sa slobodnom teritorijom.

RUČAK SA TITOM U DRVARU

U januaru 1944. godine Vrhovni štab se nalazio u Drvaru. Tamo je bilo i vrhovno rukovodstvo OZNE (skraćenica za Odeljenje za zaštitu naroda), kontraobaveštajne službe revolucije. S Oznom je Valter, inače, putem radio-stanice održavao stalno veze i ranije, dok je Vrhovni štab bio u Jajcu. Pritom je češće izražavao želju da mu dozvole da dođe do njih, na dogovor o kontraobaveštajnim poslovima kojima se, pored partijskih zadataka, ozbiljno bavio. Međutim, rukovodstvo Ozne se ozbiljno kolebalo jer je postojala opasnost da se to putovanje otkrije, da Valter padne u ruke neprijatelja i pogine, tim pre jer je na celom putu do Drvara bilo neprijateljevih garnizona, tuda su prolazili putevi kojima se neprijatelj kretao, istina često napadan od partizanskih snaga. Pritom se polazilo od procene da je Valter izuzetno dagocen za revoluciju i da se ne sme dozvoliti da se on otkrije, a još manje da padne u ruke neprijatelju. Zbog toga je u centrali Ozne brižljivo pripreman jedan katolički sveštenik sa zadatkom da prenese najpoverljivije instrukcije Valteru u Sarajevo. Međutim, sveštenik nije uspeo da se probije preko oslobođene teritorije, tako da je krajem marta 1944. godine procenjeno da stvarno postoji potreba da Valter dođe u Vrhovni štab.

Za taj put Valter je govorio da je to za njega put života i on se za njega dugo pripremao, a između ostalog sašio je i novu uniformu. O tome Džavid Husić piše:

„Prvo se u Sarajevu „uparadio“ u novu uniformu njemačkog oficira sa odlikovanjem „kukastog krsta“. Isprave mu je pribavila Anica Ropert, služeći se originalnim pečatima i falsifikovanim potpisom. Pored Valterovog pratioca Ace Ambrozića, za volan automobila je sjeo Bogdan Todorović. Napustili su grad preko Dolac malte doživljavajući salutiranje mnogobrojnih stražara:

Dok su jurili prema Ilidži, Todorović je upitao:

— A kako ćemo, drugovi, dalje, kad više ne bude Nijemaca i ustaša?

— Lako! — odgovorio je Valter. — Sve je uređeno, ne brini. Tvoje je da se bezbjedno vratiš u grad.

Sva trojica bili su u njemačkim uniformama i, laički gledano, lako je moglo da dođe do nesporazuma. Ali, ne! Na određenom mjestu Valter je zahvalio Todoroviću i sa pratiocem nastavio je pješice. Uskoro su ih „presrela“ dva partizanska oficira iz štaba Desete divizije i iste večeri je otpremljena sledeća poruka u Drvar:

„Valter stigao danas u naš štab. Kreće dalje 3. aprila“.

Dalje Valter putovao bezbrižno slobodnom teritorijom, ali u partizanskoj uniformi bez činova. Nosio je poludugački kožni kaput i često sretao drugove i poznanike u jedinicama i štabovima. Granulo je sunce i on je skinuo kaput i titovku, ostajući u zelenoj engleskoj košulji. Očito, osjećao se odlično udišući slobodan vazduh. Znao je da ga ponovo čeka Sarajevo.“

Valter je u Drvar stigao krajem aprila. Srdačno se izgrlio sa drugovima i otkrio im da mu je jedan od glavnih motiva za uporne zahteve da dođe u Vrhovni štab bila želja da vidi drugove, da ih upozna sa radom sarajevske kontraobaveštajne organizacije, sa širokom pomoći koju su rodoljubi pružali komunistima, sa namerama neprijatelja, sa merama zaštite naroda. Pri tom Valter ni jednom rečju nije govorio o svojoj preduzimljivosti, o svojoj borbenosti i svom angažovanju, iako je svaki njegov dan u Sarajevu bio sazdan od rizika i podviga. Pavle Pekić i Čile Kovačević, ljudi iz vrhovnog rukovodstva Ozne, s Valterom su razgovarali prisno, dogovarajući se o novim akcijama u Sarajevu, utanačujući način održavanja veze.

Sa tog putovanja u Drvar je ostala i jedina Valterova fotografija u partizanskoj uniformi. Inače, sačuvano je dosta njegovih fotografija iz svih perioda revolucije, ali gotovo sve u nemačkoj, odnosno domobranskoj uniformi, jer je delovao među Nemcima i ustašama, kao njihov oficir. Tu, u partizanskoj uniformi, snimio je — partizan, Osman Ibrahimović, lični sekretar Đure Pucara, onda sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. On se seća da je Valter u Ribnik, onda sedište Oblasnog komiteta, stigao u uniformi nemačkog majora, nacrtno odlikovanjima, obuven u nove, usijane nemačke čizme. Osman i njegovi drugovi su najpre mislili da su Valter i njegovi drugovi, svi odeveni u nove nemačke uniforme, zarobljenici, ali su ubrzo čuli da su to partizani. Susret Valtera i Osmana bio je srdačan, pogotovu kad je već legendarni obeštajac iz Sarajeva čuo da mu Osman dešifruje njegove poruke koje ovde stižu putem radio-stanice.

Valter je zamolio Osmana da ga fotografiše, pri čemu mu je dao tri „kodakova“ filma, u ono vreme pravu dragocenost. U stvari, to je bio znak Valterove pažnje prema drugovima, jer je i ovom prilikom, pre nego što je otišao na dug i neizvestan put iz Sarajeva, mislio na svoje drugove, i poneo za svakog po neku sitnicu, pa i ova tri filma, znajući da su oni u Krajini retkost i da će dobrodoći da se sačuvaju od zaborava pojedinosti iz života i borbe partizanskih jedinica i rukovodstava revolucije.

Pre nego što je stao pred Osmanovu kameru Valter je skinuo nemačku uniformu. To su učinila i dva njegova pratioca.

— Moj Osmane, ove tuđe uniforme su mi druga koža, a u ovoj partizanskoj odmah slobodnije dišem — rekao je Valter, smeškajući se.

Skinuo je i nemačku kapu, a umesto nemačkog koporana obukao englesku bluzu.

— Osmjehni se, Valtere, da nam posao bude bolji i da na fotografiji budeš ljepši.

— Hoću, hoću, Osmane, iako je ovo zlo vrijeme za smijeh.

Osman je „škljocnuo“ i tako je nastala prva i jedina Valterova fotografija u partizanskoj uniformi, još snimljena na slobodnoj teritoriji.

Kad je Valter krenuo uzeo je filmove, sa objašnjenjem:

U štabu 10. divizije 1944. sa grupom rukovodilaca iz te jedinice

— Njemci imaju bolju tehniku od nas, pa neka oni ovo završe.

— Nemoj, molim te, ako ti što bude propašće snimci.

Valter se nasmejao i ostavio filmove. Na nesreću, on je poginuo, ali su, srećom za Valterove političke biografe, snimci sačuvani.

U Drvaru će Valter doživeti sreću da vodi razgovor i ruča s drugom Titom, što je smatrao najvećim priznanjem za sve što je učinio i što je nameravao da kasnije učini. Istina, on se time nije hvalisao, ali će, vrativši se u Sarajevo, najbližim saradnicima reći:

— Saznao sam da drug Tito slavi 25. maja rođendan. Moja ideja je da ga „predstavimo“ Sarajlijama na fotografiji. Da ga vide i prijatelji i neprijatelji. Dobio sam u Drvaru odličan „kvadrat“ filma sa maršalovim portretom.

— Predlažem da se to uradi preko Ivice Lisca! — rekao je Enver Krzić.

— Dovedi ga! — složio se Valter.

Vlasnik fotografskog ateljea u centru Sarajeva, Ivica Lisac, bio je poznat kao duhovit čovek i simpatizer NOP-a. On je odmah shvatio pred kim se nalazi i kad je Valter završio svoj predlog o izradi fotografija, Ivica će:

— Kažete: pet hiljada komada, format dopisnice, može, kako da ne.

— Hoćete li imati dovoljno papira, Ivice? — upitao je Valter.

— Snaći ću se ja!

— Da znaš: papir ćemo platiti!

— A konačan obračun izvršiti poslije rata! — nije mogao da se ne našali vječito raspoloženi Lisac.

Posao je Liscu dobro krenuo od ruke i za dve noći je bio pri kraju. Ipak, nevolja je naišla iznenadno. Majstora fotografa su u po noći probudili u njegovom stanu i, kada je ugledao policijsku patrolu, „presekao se“ misleći na najgore.

— Moraćete s nama u vašu radnju! — rekao je vođa patrola.

— Pobogu, gospodo, da nije požar? — smogao je snage Lisac da pita.

— Nije, već provala. Srećom, u blizini se našao dežurni policajac. Provalnik je uspio da pobjegne.

— Je li neko ulazio u radnju?

— Nije. Zato smo i došli po Vas!

Razmišljajući šta da radi, Lisac je smislio da iskoristi mrak i pobjegne. To je morao učiniti zbog toga što je na podu radnje ostala poslednja partija Titovih fotografija. Naime, odlazeći kući te večeri, Lisac nije stigao da ih osuši i pokupi, kao što je to učinio sa ostalih nekoliko hiljada. I sad je bilo dovoljno da patrola samo ovlaš baci pogled na pod i sve će biti otkriveno. Prilazeći svojoj radnji, Lisac se celo vreme nosio mislju kako da nestane ispred nosa patrola, ali sve do samih vrata nije uspeo da promeni situaciju. Ipak, prilazeći provaljenim vratima svoje radnje, popularni sarajevski fotograf je pokušao da u poslednjem trenutku realizuje pripremljeni plan. Rekao je policajcima:

— Šta bi mi jadne zanatlije bez vas, naših stražara!

— E, to je naša dužnost! — progovorio je vođa patrola.

— Ne vjerujem da je lopov, i da ga niste iznenadili, imao što da odnese. Na sve strane sam ostavio jedino fotografije.

— A čije?

— Ah, svačije. Svijet dolazi, slika se. I mnogo vojske. Nego, ja sada ne bih mogao da uključujem veliko svijetlo, jer sam ostavio neke filmove nerazvijene.

— Ipak, da pogledamo!

— Samo izvolite!

Ušli su i Lisac je, bauljajući po podu, sklanjao u mraku preostale Titove fotografije. Osećajući da neke ostaju po čoškovima i ispod pojedinih predmeta, zamolio je policajce da mu dozvole da samo on, na trenutke, pali šibicu. I tako je uspeo da zavara stražare. A već sutradan, skojevci su po celom gradu, a pogotovu u centru Sarajeva, na sve strane delili fotografije, sa likom vrhovnog komandanta NOVJ i vođe Partije, obeležavajući i time u okupiranom gradu praznik proletera. Obično su ih stavljali u vrata stanova kuća. Bila je to fotografija još iz Jajca, napravljena u isto vreme kad je akademski slikar Božidar Jakac crtao prvi Titov portret. To je ona dobro poznata fotografija na kojoj se vrhovni komandant blagim osmehom „obraća“ onome ko gleda njegov lik, onako zagrnut maršalskim šinjelom. Na svakoj od fotografija koje su u Sarajevu izazvale senzaciju pisalo je: „Maršal Tito, vođa naroda Jugoslavije“.

Narod je Titove fotografije primio punim srcem, kao što je Valter i želeo, o čemu će pisati drugovima iz Drvara, od

kojih je doneo stotine primeraka materijala za političko uzdizanje i za širenje propagande o partizanima:

„Materijal koji sam donio sa sobom imao je silan utisak. Na svim stranama, pa i ovdje, s velikim interesovanjem je čitan. Ono što je stiglo obišlo je ovoga puta mnoštvo ljudi. Ljudi su se grabili da do njega dođu. To specijalno važi za „Novu Jugoslaviju“, „Naprijed“, „Srpsku riječ“ i „Oslobođenje“. Jedan dio materijala koji nam stiže, pošto se ovdje pročitava, ide u druga mjesta Bosne i Hercegovine...

Naš mladi Skoj priprema izdavanje „Glasa sarajevske omladine“ i prvi broj treba da izađe... Na planu povezivanja antifašističkih grupa i organizacija ostvarili smo nekoliko vrlo značajnih uspeha... U vezi s vrlo brzim raspletom događaja i s potrebom da budemo spremni na sve što bi moglo uslijediti, u prvi plan našega rada postavili smo stvaranje, organizovanje i naoružavanje naših udarnih grupa i odreda. Ne bude li krupnih prepreka (mislim na neprijateljeve atake) bićemo u mogućnosti da u velikoj mjeri pomognemo našoj vojsci pri njenim operacijama na sam grad. U tim pripremama smo već solidno odmakli... U gradu se stvorio dojam o snazi naše organizacije i veći nego što ga ona realno ima, naročito poslije masovnog dijeljenja umnoženih Titovih slika. U ovom vremenu i taj momenat postojanja jedne središnje organizacije imao je uticaja na držanje kolebljivih elemenata..."

To je bilo vreme kad su Nemci izvodili završne pripreme za svoju operaciju „Konjićev skok“ u kojoj je trebalo likvidirati vođu revolucije druga Tita, baš na njegov rođendan.

HVATANJE ŠPIJUNA ŠTIMCA

Valter je u Sarajevo stigao u septembru 1943, a već 18. novembra Vrhovnom štabu izražava želju da ta njegova neposredna veza sa rukovodstvom revolucije ubuduće bude ekspeditivnija, jer su izveštaji koje su prenosili kuriri putovali po 15 dana, a zatim opisuje događaje koji su se odigrali u prvim danima njegova boravka u gradu pod Trebevićem:

„Odmah sam preduzeo izvjesne mjere da organizaciju postavim na solidne i trajne temelje. Rad se počeo vrlo dobro razvijati i bilo je dobrih izgleda da sarajevsku organizaciju učinimo masovnom i zaista borbenom. Međutim, zbog nediscipline nekih drugarica došlo je do novih hapšenja i nove provale koja

nam je odnela šest ljudi. Stoga sam morao početi iznova podizanje organizacije...

Sa Brezom i Visokim u dobrom sam kontaktu. U Varešu smo bili stvorili nekoliko organizacija, ali je većina tih ljudi otišla u našu vojsku. Sa Zenicom sam u vezi, ali je bezuslovna potreba da na tu vezu uputim rukovodstvo sa terena kome bi kontrola rada stvarnih organizacija bila lakša i neposrednija“.

Iz tog pisma se vidi da je Valter u svojoj ilegalnoj aktivnosti, u bespoštednoj borbi koju je, zajedno sa brojno jakim pokretom otpora ovog grada, vodio i koja im je, još upornija i bespoštednija, tek predstojala — najprisnije sarađivao sa ljudima iz okolnih mesta i gradova. On je u toj borbenoj saradnji video mogućnost brže pobede, put do slobode sa što manje žrtava. Jedna od prvih akcija izvedenih na osnovama te saradnje dala je Valteru za pravo „Reč je o hvatanju šefa ustaških agenata Slavka Štimca.

Ta akcija je izvedena u trouglu Sarajevo—Visoko—Fojnica. Ona je neprijatelja iznenadila i upozorila da ilegalci, u inače zlo doba za njega, prelaze u nov napad, sređeni i ojačani posle više provala i hapšenja. A Štimac je bio čovek koji je bio dragocen i za neprijatelja, kao poznati antikomunista, i za Valtera i njegovu organizaciju — kao po zlu čuveni protivnik koji se naročito „proslavio“ posle provala sarajevske ilegalne organizacije krajem 1942. Štimac je tada, primenjujući sopstvene „originalne“ metode u mučenju uhapšenih, sem ostalog uspeo da vrbuje jednu pripadnicu pokreta, borca koji je dotad bio odan Partiji i prilično upućen u mnoge tajne rukovodstva otpora u Sarajevu, poznanik mnogih ilegalnih boraca. Štimac je tu drugaricu pustio na slobodu pošto mu je otkrila mnoge pojedinosti i imena ljudi, kao i obećala dalju saradnju. Tu tragičnu činjenicu je rukovodstvo ilegalnog Sarajeva ubrzo saznao i osudilo je na smrt. Kaznu su izvela dva pripadnika jedne udarne grupe, noću, u Koševu. Valter je lično poznavao tu drugaricu, cenio njenu ranije pokazanu hrabrost i njene zasluge za ilegalni pokret, pa ju je iskreno žalio, shvatajući dubinu njene ljudske drame. Pri tom on ni za trenutak nije osuđivao ni strog revolucionarni sud ni izvršioce stroge kazne nad tom drugaricom, već Štimca koji je slomio njen duh, naveo je na put izdaje svojih drugova, pokreta, domovine.

Valter je doneo odluku da se Štimac što pre likvidira. I stupio je u vezu sa rukovodstvom ilegalne organizacije u Visokom i okolnim mestima, kao i sa ljudima koji su sarađivali

sa ilegalcima na terenu po kome se Štimac povremeno kretao, obilazeći svoje agente. U ovom slučaju se kao povoljna okolnost ukazalo to što je aktivista Marko Šakić, inače na dužnosti kotarskog predstojnika u Visokom, bio i prislan Valterov saradnik, kao što je bio i izuzetno koristan saradnik partizanskih jedinica koje su dejstvovala oko Visokog. Marko je od Valtera dobio zadatak da na terenu svog kotara prati Štimčevo kretanje. I on je jednog dana javio Valteru da se šef agenata Štimac interesuje da dođe, privatno, u Visoko, da bi nabavio kožnu odeću i obuću. Valter se obradovao tom obaveštenju i odmah je pozvao svog prisnog saradnika Zvonka Grpca i rekao mu:

— Uhvatićemo Štimca!

— Gdje?! — začudio se Grbac, čovek koji je dobro znao da se Štimac odlično čuva.

— Na putu prema Visokom. Sve sam već poduzeo. Tvoj je zadatak da nabaviš četiri njemačke uniforme i da u određeno vrijeme krstariš drumom...

Izdajnik Štimac je bio poznat kao samouvjeren čovjek i on, naravno, u ovom slučaju nije ni pojma imao da bi mogao da nastrada na putu do Visokog. Šakić mu je poslao svoja kola i šofera, budući da je bio čovek od ustaškog poverenja, jer mu je takav bio i položaj, a Štimac je u poslednji čas primio kao saputnika jednog svog komšiju. Kada im je u blizini Lješeva manja grupa nemačkih avijatičara prepriječila put, Štimac je povikao šoferu:

— Ukoči! Da vidimo što hoće ovi mladići.

Iz grupe se izdvojio Aco Ambrozić i od putnika zatražio ispravu. Ništa ne sluteći, Štimac je ponudio svoju „službeničku iskaznicu“.

— On je! — doviknuo je Ambrozić ostaloj trojici. Automobilu je prišao Smajo Mandžuka i naredio:

— Izvolite napolje!

— Zašto? — čudio se Štimac.

— Tako je naredeno!

— Ko je naredio? Zna li vi ko sam ja?!

— Srećom — znamo! Vodite ga!

— Za ovo ćete, vjerujte, odgovarati! — i dalje se bunio Štimac.

— Već odgovaramo! I veoma smo zainteresovani da ostanete živi i zdravi! — nastavio je Mandžuka.

— A gdje me vodite?

— Preko puta, pa — u Fojnicu!

— Tamo su partizani, čovječe!

— Sve će se objasniti, gospodine Štimac!

Tako je Valter savladao prvog direktnog protivnika u Sarajevu. A hvatanje Slavka Štimca imalo je poseban odjek na obje strane. Jer, bivši poverenik „ustaške nadzorne službe“ (UNS) progovorio je pred partizanskim islednicima, a njegovo saslušanje dostavljeno je Valteru, ono je po mnogo čemu bilo dragoceno, pogotovu po nekim imenima ustaških saradnika i dostavljača. Štimac je, razume se, dobio zasluženu kaznu, a imena koja je otkrio upisana su u poširok spisak kojeg su vodili Valter i njegovi saradnici, praveći kartoteku pripadnika okupatora i njihovih saradnika u Sarajevu i njegovoj okolini.

NEUSPEO ATENTAT NA LUBURIĆA

U Sarajevu je ilegalni otpor bio sve širi i za neprijatelja opasniji, a taj grad za Nemce sve značajniji. I oni će ovamo u februaru 1945, dok su se divizije NOVJ borile na Ivan planini i Romaniji, hrleći da što pre razbiju odbrambene obruče oko Sarajeva, poslati po zlu čuvenog Pavelićevog „stožernika“ Marksa Luburića, dotad komandanta jasenovačkog koncentracionog logora. Zločinac Luburić je dobio zadatak da likvidira otpor i sačuva Sarajevo za Nemce, istrebljujući — sa svojim „stožerom“ sastavljenim od najkrvoločnijih ustaša — sve što je pošteno i rodoljubivo, pa čak i svoje nedovoljno odlučne saradnike.

O Luburićevom dolasku u Sarajevo Valtera je, kako piše Džavid Husić, obavestila grupa rodoljuba iz jedne radionice, rekavši mu da je kod njih urađen pečat sa ustaškim grbom i tekstom „Stožer pukovnika Luburića“. Valter je odmah shvatio što to znači. On je dotad sa zapovednikom ustaške „divizije“ Franjom Sudarom i šefom vojne policije Dragutinom Kremom relativno lako izlazio na kraj, ali je sada, u čuvanju ljudskih života, najčešće mladih, Luburić značio najtežu prepreku. I zato je Valter već na prvom sastanku sa svojim saradnicima, razumljivo onim najbližim, upozorio i poslao poruke svim aktivima u gradu:

— Sada treba naročito paziti, jer svaka, pa i najmanja, neopreznost, može da znači samo jedno: najsvirepiju smrt. Sa Luburićem i njegovim krvnicima nema šale.

A Maks Luburić kao da je krenuo u Sarajevo upravo zato da konačno otkrije tog famoznog i misterioznog Valtera. I Nemci i ustaše znali su za njegovo postojanje, svakodnevno su osećali da se otpor u gradu širi, ali su u lovu na tog čoveka ostajali praznih šaka. Po logici onih koji gube, tu je pomagao samo najcrnji teror, u čemu je Luburić bio šampion.

Luburić je u Sarajevo stigao sa svojom svitom „crnih“ ubica i zauzeo zgradu u Sokolskoj ulici, pedantno i surovo pripremajući lov na ljude. Za njega i njegove ljude ispražnjena je Berkovićeva vila u Skenderiji, zatim kuća trgovca Babunovića u Dženetića čikmi i restoracija „Gradski podrum“. Samo jednom, 25. februara, krvnik Luburić se pojavio na večeri koju je priredio za „doličnike“ i u „zdravici“, uz kucanje čaša, zapretio da „neće biti pošteđen niko ko ne voli ustašku državu“. I već sutradan počele su danonoćne racije, otimačine i odvođenja ljudi, pljačke i pir pobesnelih koljača. Kućama i mestima gde se kretao Luburić nije se moglo prići. Čak i na krovu garaže preko puta Berkovićeve vile postavljeno je mitraljesko gnezdo. Kretanje sarajevskim ulicama bilo je ograničeno do 18 časova.

Sada je Valter imao posao više, pogotovu kad mu je Enver Krzić došao sa večću:

— Omladinci pripremaju atentat na Luburića!

— Ne, zaboga! Bilo bi preskupo, jer su, vidiš i sam, pobjesnili! — rekao je Valter.

No, direktiva o obustavljanju atentata stigla je kasno do jednog hrabrog mladog komuniste, vođe udarne petorke Halida Nazečića. On se uvukao u zgradu pozorišta na Obali u nameri da, žrtvujući sebe, dokrajči Luburića.

Kada se Luburić pojavio sa „svitom“ na ulazu u foaje, Nazečić je potegao pištolj. U tom trenutku nervi su izdali omladinca koji je stajao uz njega. Uplašén, on je povukao Nazečića za desnu ruku i pištolj je pao na pod, a to je bilo dovoljno Luburićevoj pratnji da ščepa obojicu omladinaca i otpremi ih u Berkovića vilu.

Tek tada ustaše su krenule u svakodnevni masakr. Sada su se i sami uverili da je Sarajevo puno aktivista narodnooslobodilačkog pokreta i da je iza svega stajao neuhvatljivi, tajnoviti Valter. Lov na ljude proširio se na sve građane, a „Novi list“ je objavljivao „ultimatum“ svima koji su davali priloge i pomagali partizane. U tom ultimatumu je pisalo da ustaše, navodno, poseduju spiskove takvih ljudi, ali hoće da se oni sami, pokajnički, jave. Rok za javljanje je isticao 16. marta,

a u njemu je, na kraju, pisalo da „treba znati da partizani imaju svoje ljude svuda i da im se prilično teško staje na kraj“. Naravno, niko se nije javio.

— Šta da radimo, Valtere? — pitao je advokat dr Zaim Šarac, predsednik Narodnooslobodilačkog odbora Sarajeva, organa revolucionarne vlasti koji je tu uspešno delovao i u uslovima najcrnjeg terora, dajući značajan doprinos razmahu oslobodilačkog pokreta.

— Da izdržimo, Zaim! Znam kako se osjećaš. Ovo je golgota, ali ćemo je nadvladati. Neće još dugo! — odgovorio je Valter u svojstvu sekretara Mesnog komiteta Partije.

A Zaim je to pitao zbog toga što su Luburićevi ljudi počeli sa svojim krvavim orgijama. Oni su otkrili gradskoj policiji 35 aktivista i Valterovih saradnika i to je dovelo do najmračnijeg prizora kojeg se Sarajlije sećaju. Taj prizor se dogodio u noći između 27. i 28. marta, na svega 10 dana uoči oslobođenja ovog grada koji je u ratu bio okupiran, ali ni jednog dana pokoren.

Tačno u ponoć „crna marica“ dovukla je na Marindvor 18 leševa. I dok se vozilo tri puta vraćalo žrtve su privezivane za neolistale grane na početku aleje kestenova. Ostalih 37 osuđenika dovedeni su živi, povezani žicom, i uskoro su i oni visili na drveću. Vešanje su nadzirali „satnik“ Cerjan i natporučnik Babić, obojica iz Luburićeve grupe. Rodoljubi su umirali uz tiha opraštanja i poviike, uz nekoliko uzaludnih pokušaja bekstva. A zakukuljeno Sarajevo nije ni slutilo te noći kakvo će stratište osvanuti na prostoru između kafane „Pilava“ i Zemaljskog muzeja“. U stvari, ta „presuda“ Luburićevog prekog suda pedantno je objavljena na velikim plakatama. Trideset i pet obešenih sačinjavali su grupu policijskih stražara i oficira a ostalih 20 „dodao“ je Dragutin Krema iz svojih mučilišta. Dan pre toga Luburić je naredio streljanje grupe domobranskih oficira koji su odbili da se bore protiv jedinica Jugoslovenske armije na sektoru Bradina—Konjic.

K tome, čitavi transporti su odvozili sarajevske sužnje u Jasenovac i druga mučilišta. A da bi ublažio hapšenje, Valter je 29. marta uputio pismo, po najpoverljivijem kuriru, naglašavajući:

„Dragi drugovi, u vezi sa primicanjem jedinica naše vojske na prostor sjeverno od Sarajeva kao važno se postavlja problem našeg povezivanja. Ne znam tačno koja se naša je-

dinica nalazi na pravcu kojim šaljemo ovo pismo i zato ga ne možemo određenije adresirati.

Dobro bi bilo ako bi se već u vašem prvom odgovoru osvrnuli na mogućnost prebacivanja naših drugova, novih boraca do vaših jedinica. Nastojte da se veza uspostavi na što konspirativnijoj osnovi zbog neprijateljske pažnje i budnosti!

Za mjesni komitet Sarajevo — Valter“.

I iz ovog pisma se vidi da kod Valtera i njegovih saboraca iz Sarajeva nije bilo ni traga panike ili užurbanosti. U stvari, Valter je i tada bio svestan da i takvim potezima brani Sarajevo u kojem je tih dana besneo teror. A ono što se događalo u Berkovićevoj vili, prevazišlo je, po sadizmu, čak i izume srednjevekovne inkvizicije. Reč je o tome da je među 23 žrtve koje su, odmah nakon oslobođenja grada, nadene plitko zakopane u parku vile, bio i hrabri atentator Halid Nazečić, kao i jedna od najljepših sarajevskih devojaka Seka Radulaški. Nju su luburičevci jednostavno pokupili sa ulice. Život je izgubila i starica Ana Lazarević koju su profesionalne ubice dovukle da ih dvori. Čak i dečak Esad Hadžimuratović koji je, prolazeći Skenderijom, prepoznao i pozdravio tetku Anu. Niko od zatvorenih nije preživio tu suludu noć između 2. i 3. aprila.

A tog 3. aprila Valter je, odeven u uniformu domobranskog oficira, i gledajući kako Nemci i ustaše beže iz Sarajeva, rekao svom vernom saborcu Enveru Krziću:

— Sada će nam, ovih nekoliko preostalih dana, biti laki. Bar će prestati ubijanja. Sarajevo će sve nadoknaditi, ali ne i nedužne žrtve.

— Hoće, nadoknadiće, Valtere. Ali ti se u ovih nekoliko dana moraš pripaziti; ti, kaže Mira, ne spavaš i ne jedeš...

— A ko bi mogao sada da spava i da jede?! Bar dovoljno pušim — isterao sam na pet paklica dnevno — odgovorio je Valter Krziću, koga je oslovljavao nadimkom Franjo.

Koji časak kasnije Valter je rekao Miri Stanišić, svojoj saradnici i sekretarici:

— Mislio sam da imaš ozbiljnijeg posla od „otkucavanja“ da li spavam ili jedem!

— Morala sam da kažem to, Valtere. Propašćeš ako ovako nastaviš!

— Ko „slavno“ propada, kasnije mu lakše opraštaju ljudske i ostale grijehe! — našalio se Valter.

Hrabri ilegalac i partijski rukovodilac Valter ni tada, kao ni ranije, nije zaboravljao da treba stalno slediti namere neprijatelja, pogotovu jer je cenio da se približava čas juriša par-

tizanskih jedinica na Sarajevo. I na mesec dana uoči oslobođenja grada, u vreme najvećeg divljanja Maksa Luburića i njegovih crnih ustaša, Valteru je bilo jasno da će Nemci, a pogotovu Pavelić, nastojati da u samrtnom ropcu svojih jedinica, gubeći rat, učine nešto i na nevidljivom frontu špijunaže. Zahvaljujući svojim vezama, Valter je na vreme mogao javiti štabu Desete divizije NOVJ, 8. marta 1945:

„Ustaški agent Marko Bionić i Jozo Dilber kreću u pravcu naše slobodne teritorije, prurušeni i sa lažnim ispravama“. U isto vreme Valter je javio kojim će vozom, i u koje vreme, agenti krenuti iz Sarajeva. Iako taj voz nije bio „u planu“ jedinica NOVJ, napad na njega je izvršen, kompozicija je zastavljena i Bionić i Dilber su dovedeni pred islednike partizanske kontraobaveštajne službe. Ne sanjajući da mladi oficir zna sve o njemu, Marko Bionić je izjavio da se zove drukčije i da mu je jedina želja da stupi u partizanske redove.

Kada mu je islednik rekao njegovo pravo ime i sve ostalo, Bionić je zašutio. Dilber se, opet, pozivao na starijeg kolegu i sve je prebacivao na njega. Trik nije upalio, jer je islednika zanimalo nešto drugo, ono što je Valter poručio i zahtevao: da se od dvojice agenata sazna ko ih je pripremio i uputio na slobodnu teritoriju. Na kraju je Marko Bionić sve rekao i 25. marta iz štaba Desete divizije upućen je dragocen telegram rukovodstvu kontraobaveštajne službe u Hrvatskoj u kome je pisalo:

„Ilija Frković, Mile Pavlović, Mate Bošnjak, Ivica Mesić i Mile Nehić završili su specijalni špijunski kurs u Zagrebu. Upućeni početkom februara ove godine u partizane, u Zagorje. Ovo slijedi iz izjave uhvaćenog agenta Marka Bionića koji je bio na tom kursu“.

Valter kao da nikad ništa nije preduzimao bez krajnjeg cilja: da ide do kraja. U njegovom osetljivom poslu odgovornog političkog radnika obeveštajna aktivnost bila je stalno prisutna. Tako su, uostalom, zahtevali uslovi borbe u kojima je delovao. On je i uoči samog oslobođenja grada nastavljao da radi, da se bori, znajući da neće moći da se odmori ni posle rata, ali ni za trenutak ne pomišljajući na to da neće doživeti radost pobeđe. U jednom od retkih predaha od rada, od borbe, Enver Krzić je upitao Valtera:

— Šta bi voleo da radiš kada se sve smiri?

— Isto što i ranije: u banci!

— Onda ćeš, obećavam ti, u ime svih nas, biti bar generalni direktor — odgovorio mu je Krzić u šali.

Vladimir Perić Valter i Zvonko Grbac na putu za Jajce

NADMUDRIVANJE SA ČETNICIMA

U Feljtonu „Valter brani Sarajevo“ Džavid Husić je sačuvao od zaborava i Valterovo nastojanje da u štab Draže Mihailovića, uoči odstupanja Nemaca iz Sarajeva i ostvarivanja njihove namere da ovaj grad predaju četnicima, ubaci svoje ljude:

„Posle oslobođenja Beograda, pogotovu početkom 1945. godine, Sarajevo je postalo glavna tranzitna baza u povlačenju njemačkih snaga sa Balkana. Radilo se o ogromnoj armiji od 350.000 ljudi i 10.000 vozila. Kao što obično biva, već u Pljevljima i Sjenici Nijemcima su se priključili četnici i ljotićevci. To veoma šareno društvo bježalo je u nadi da će se ratna sreća, kao u priči, okrenuti.

Karakteristično je Valterovo pismo Cvijetinu Mijatoviću Maji s kraja 1944. godine, i to ne samo po sadržaju već i po tonu i optimizmu:

„Dragi Majo,

slažem se s tobom da ćemo se u najskorije vrijeme sresti u oslobođenom Sarajevu. Znam da te sigurno zanimaju stanje i rad naših organizacija u gradu. Uglavnom, dobro stoje. Čitav raznovrsni policijski aparat, njemački i ustaški, nastojao je u posljednja dva-tri mjeseca da provali u naše organizacije i da ih razbije. Teror je pojačan u znatnoj mjeri. Pravovremenim i energičnim mjerama ipak smo uspjeli ne samo da onemogućimo razbijanje pokreta, nego samo i razvili naš rad.“

Već poslovična Valterova škrtost u riječima zaobišla je da se on u ovom trenutku bio uhvatio u koštac čak i sa četnicima Draže Mihailovića. A kao rođeni obaveštajac, tačan i pedantan, ciljao je u vrh, u glavu četničkog pokreta. Otkrio je čak da je jedan od prethodnika štaba generala Lera, potpukovnik Varnsdorf, zadužen isključivo za četnike. Ali, šta je ova sprega značila u Sarajevu krajem 1944. godine? Valter je sam sebi postavljao to pitanje, i odgovarao na njega Enveru Krziću:

— Možda hoće da Sarajevo predaju četnicima, ako Ler odluči da odmagli na vrijeme i izvuče dovoljno svojih snaga!

— Pretjeruješ Valtere! — odgovorio je Enver Krzić dok su zajedno, na „brdu“ i bez ulaznica iznad stadiona „Slavije“, posmatrali valjda poslednju fudbalsku utakmicu u okupiranom Sarajevu. Strasni ljubitelj fudbala, Krzić je priznao da hoće da ode na utakmicu, a Valter mu je odgovorio:

— Povedi i mene!

— Kao da te to zanima, pogotovo sada!

— Varaš se! Prije rata i brat Spasoje i ja bili smo aktivni igrači „Polimlja“ u Prijepolju. Osim toga, lakše ćemo se kretati u masi publike.

— Ne misliš, valjda, da ulazimo na stadion! Da nećeš možda, mjesto u počasnoj loži?

— Neću! Jednostavno ćemo se popeti na „brdo“, među „divlje“ gledaoce!

Dok su se vraćali sa utakmice, negdje kod Vojne bolnice, Krzić je rekao Valteru:

— I sada treba da uprtimo na leđa i četnike, malo nam je ovih dosadašnjih!

— Nisu u pitanju samo četnici, dragi moj! Vidiš da su se u šeheru nakotili i nedićevci, ljotićevci i balisti. Sve to treba čistiti uz krajnji oprez. Niko od njih nije naivan i skupo će prodati glavu.

— Imaš li nešto konkretno?

— Kako da ne! U okolini su četnički pukovnik Borota i, izgleda, Mustafa Mulalić kao predstavnik Muslimana u četničkom nacionalnom i centralnom komitetu. Nešto se kuva, vidjećeš!

Već određen za četničkog komandanta Sarajeva, pukovnik Gojko Borota sastao se u gradu sa Lerovim obaveštajcem, potpukovnikom Varnsdorfom. Valter nije uspeo da sazna pojedinosti, ali je već sutra dan poslije ovog sastanka njegov radio-tehničar Josip Kačmarčik poslao poruku Pokrajinskom komitetu:

„Sastanak Borote i Varnsdorfa prethodio je razgovoru između Draže i Borote kome je naređeno da ispuni zahtjeve Nijemaca i sa četničkim snagama uđe u Sarajevo ukoliko se Nijemci odluče na rano i iznenadno povlačenje“.

Zatim je uslijedio izvještaj:

„I po novim obavještenjima iz raznih izvora, Draža se nalazi na Okruglici. S njim su članovi nacionalnog komiteta. Ovu ću informaciju i dalje provjeravati“.

Ali da ne bi ostalo samo na tome, izvještaj je iskorišćen da se doda i nekoliko vojnih podataka:

„Posljednjih pet dana iz višegradskog pravca redovno prolazi po 100 do 150 motornih vozila. Na prostoru Ilidže, Butmira i Blažuja, u žici oko ceste, nalazi se preko 500 vozila. Na tom prostoru smješteno je i oko 5.000 njemačkih vojnika. Oko 3.000 Nijemaca i veliki broj vozila nalazi se na Koševskom

putu kod kote 572. Ove objekte i snage trebalo bi kombinovati“.

Na oslobođenoj teritoriji, u štabovima i komitetima, samo su pretpostavljali u kakvim uslovima djeluju Valter i njegovi ljudi. Ovaj put Nijemci i ustaše u Sarajevu su znali za Valterovu radio-stanicu. Koliko su nastojali da je otkriju, toliko se Valter trudio da je sačuva. Konačno je nađeno sigurno mjesto u kući aktivistkinje Borke Šarabe na vrhu Budakovića ulice. Valter je odmah požurio da javi na oslobođenu teritoriju samo njemu svojstvenim, pedantnim stilom:

„Hitno su potrebne izmjene u planu naše veze. Naša bi stanica radila na valu od 65,5 metara sa pozivom znakom DOS. Dakle: „David“, „Osman“, „Stevan“. Vaša stanica javljala bi se tri puta dnevno, i to u 8,30, 15 i 20 časova. Mi bismo se javljali jednom dnevno, u označeno vrijeme, ali i zavisno od naših mogućnosti. Pozivni znaci i talasna dužina vaše stanice ostali bi kao i do sada“.

Iz jedne takve Valterove poruke vidi se u kakvim uslovima je pripremano oslobođenje Sarajeva od aktivista u gradu:

„Imali smo nekoliko jačih udaraca od strane policije. Uglavnom smo uspjeli da sačuvamo sve naše organizacije. Policijski teror i dalje je vanredno težak“.

Sada, na prelazu iz 1944. u 1945. godinu ni četnici i njihove ambicije nisu Valteru davale mira. U posljednjem izvještaju za 1944. godinu, on je, uz ostale redovne podatke, napomenuo:

„Draža Mihajlović se sigurno nalazi kod pukovnika Brote u okolini Sarajeva. Provjerio sam to sa više strana. Imam vijesti da je jedan dio Dražinih četnika u pokretu prema sjeveru, da bi se dočepali bogatijih krajeva. Govori se da će napasti Tuzlu“.

Četnici su zaista početkom 1945. godine pokušali da zauzmu Tuzlu, ali su doživjeli golgotu. Kako izračunati koliki je bio i Valterov doprinos, iako je on vodio bitku u Sarajevu. Da bi mu sve bilo jasno do kraja, odabrao je dvojicu svojih ljudi i uputio ih u štab Draže Mihajlovića. Obojica su u tom trenutku bili domobranski oficiri u protivavionskoj bateriji na Grdonju, čiji je pravi komandant, već odavno, bio Valter.

— Kako da se najavimo gospodi četnicima? — pitao je Zvonko Dugonjić Mile.

— Kao domobranski oficiri koji žele da nastave borbu pod četničkom komandom!

— Ako poginemo sa kokardama, nemojte, drugovi, da nas zaboravite! — dodavao je u šali Miroslav Pedišić Trubadur.

Dugonjić i Pedišić nisu uspjeli da se ubace u štab Draže Mihajlovića, ali su ostali u „predsoblju“. Dugonjić je postao adutant „hrvatskog“ četničkog generala Kuzmića, a Pedišić komandir prateće čete. Valter je zahvaljujući njima obezbedio svakodnevne izvještaje, a u stvari neutralisao svako iznenađenje s te strane.

KRAĐA PLANA ODBRANE GRADA

Početkom 1945. godine za Nemce je Sarajevo, zbog ofanzive Crvene armije u Mađarskoj i opasnosti da nemačke armije s juga ne uspeju da se izvuku, postalo veoma značajno. Zbog toga je Hitler, sem ostalog, jednom naredbom povukao i elitnu i po zlu čuvenu „Princ Eugen“ diviziju, koja se dotad nosila s našim i sovjetskim jedinicama u Slavoniji, i njome ojačao odbranu Sarajeva kako bi ovaj garnizon izdržao nalet jedinica NOVJ do povlačenja njegovih armija s juga. Ali pre nego što se divizija i pokrenula sa položaja u Slavoniji, Valter je, preko svojih obaveštajaca, čuo o tome i odmah, preko radio-stanice, obavestio štab tri korpusa Titove armije o tome, i ta Hitlerova divizija će, na prostoru od Doboja do Kaknja, biti ubrzo desetkovanja od strane boraca NOVJ.

Sada, uoči juriša jedinica NOVJ na Sarajevo, od Valtera i njegove organizacije u gradu traženo je sve više podataka. Oni su to mogli obezbediti zbog toga što su u fabrikama, u jedinicama kvislinga, u ulicama itd. imali stotine i hiljade organizovanih boraca i saradnika, ljudi odlučnih da, pod Valterovim rukovodstvom, brane svoj grad i učine sve da se prikupi što više podataka o neprijatelju, da se sa što manje žrtava osvoji ovaj jak garnizon i da što više neprijatelja stigne zaslužena kazna. Između ostalog Valter je u svom štabu imao kartoteku od 5.000 imena sa sređenim podacima o okupatorovim oficirima i njihovim saradnicima iz Sarajeva i okolnih mesta.

Suočen sa neposrednim jurišom Titovih jedinica na Sarajevo i željan da se sa što manje žrtava osvoji grad, Valter je predložio da se pokuša doći do nemačkog plana za odbranu Sarajeva. Pojednostosti o tome kako je Valter taj predlog oživotvorio, dočepavši se veoma brzo plana koji je čuvan kao naj-

stroža tajna, opisuje publicista Milorad Gončin u svojoj knjizi „Ilegalac Valter“:

„Valter je razradio nekoliko pretpostavki o njemačkom planu za odbranu Sarajeva i prihvatio kao najvjerovatnije da se povjerljivi plan nalazi u štabu generala Katnera, komandanta grada, da ga tamo treba tražiti. Ali, kako? Ko je načelnik štaba? Potpukovnik Vedel, tipičan oficir pruskog kova, krut i nepristupačan.

Valter se prisjetio imena još nekih oficira u njemačkoj uniformi. Njih nekoliko bilo je registrovano u kartoteci „crni kofer“ koju je čuvao i dopunjavao, na osnovu primljenih podataka, Enver Krzić Franjo. A jedan oficir, spreman, riješen da se prelomi, trebalo je Valteru da dobavi strogo čuvani i povjerljivi plan za odbranu grada.

Valter se neprestano mučio pitanjem kako da priviri u Katnerov štab, makar plan za odbranu Sarajeva i ne pribavio. Na pamet mu je dolazilo da obuče njemačku uniformu, da prikači kukasti krst, uzme lažne isprave na ime nekog njemačkog oficira i uđe u zgradu štaba. A šta da kaže dežurnom? Kuda da ide?

Valter se trgao: „Ne bi uspjelo. Naprotiv, neprijatelja bih alarmirao i naveo da pooštri kontrolu...“

Zatim mu je sinulo da poznaje njemačkog oficira tehničke struke, Švarca, rođenog negde u Vojvodini. On se nalazio u protivavionskoj bateriji na Grdnju, kojom je komandovao Zvonko Dugonjić Mile, dok nije upućen u potragu za Dražom Mihailovićem. Valter se ranije interesovao za Švarca, doznao je da je staložen, pedantan na dužnosti, da se pravi nevješt i ne primjećuje da mnogi domobranci u bateriji simpatišu i pomažu narodnooslobodilački pokret. Švarc je imao dosta poznanika među njemačkim oficirima i prijateljevao sa načelnikom Katnerovog štaba, potpukovnikom Vedelom, kome je povremeno odlazio na konsultacije i dogovore. Valteru je preostalo da smisli kako da se približi Švarcu i ponudi da sarađuju. Odmah je znao da kontakt neće lako uspostaviti, ali je odlučio da ide naprijed i sebe hrabrio:

— Teškoće postoje zato da budu savladane.

S tim geslom, on je odredio vrijeme kada će sačekati njemačkog oficira i ponuditi mu da sarađuju.

U novoj njemačkoj uniformi, Valter je pošao na periferiju grada u vrijeme kad je Švarc napuštao posao i polazio u grad. I nisu se sreli. Švarc je dežurao i ostao u bateriji. Valter je

potražio saradnika Ivicu, u domobranskim redovima, od njega dobio potpune podatke o Švarcovom kretanju, dolasku i odlasku s posla. Sada je mogao sigurnije planirati i računati da će presresti čutljivog i dosta zatvorenog oficira.

Nedaleko od Gradske vijećnice, Valter je zaustavio Švarca i na njemačkom jeziku rekao mu kako se zove. Švarc je zaškiljio očima, malo ustuknuo, očigledno nešto smišljao i odgovorio:

— Mi se ne poznajemo, gospodine!

— Vas sam često sretao!

Švarc je, začuđen, upitao:

— Sretali me? ... Ne sjećam se! ... A gdje?

— U bateriji protivavionskih topova. Nisam ovako izgledao ... Uparađeno ... Dolazio sam tamo da posjetim komandira baterije Dugonjića.

— On nije komandir! Nestao je ...

— Bio je komandir. Njemu sam dolazio u domobranskoj uniformi.

— Nešto mi nije jasno — smrkao se Švarc. — Vi imate njemačku uniformu, čin ...

— Uniformu mijenjam. Po potrebi.

— Ništa mi niste razjasnili — želio je Švarc nešto određenije.

Valter je nastavio smjelije:

— Nisam njemački oficir.

— Mene se to ne tiče. Moram da idem! — uplašio se Švarc.

— Nisam vam tek tako prišao — smirivao ga je Valter. — Trebate nam. Rođeni ste u ovoj zemlji.

— Otkud to znate?

— Znam i više. Ovoj zemlji treba da pomognete — nije Valter popuštao. — Ako cijenite sopstveni život. Rat se bliži završetku, sami vidite, i fašizmu je odzvonilo.

— Nisam fašista — branio se Švarc. — Vojnik sam!

— Služite fašizmu i Hitleru. Razumijem da se tako moralo, da niste imali prilike da raskrstite. A sada vam se ukazuje ...

— Ko ste vi? Što uvijate? — plašio se Švarc provokacije i podmetanja.

— Krenimo odavde da se mirnije objasnimo — predložio je Valter da se sklone sa prometnog mjesta.

— A šta nam smeta?

— Prolaznici. Upadljivi smo. Pođimo obalom Miljacke.

Švarc je nerado koraknuo i upitno nabrao obrve:

— Što ne kažete? ... Ko ste vi?

Valter se odlučio na sve ili ništa, i počeo:

— Predstavljam komuniste! Od vas tražim da sarađujete s nama.

— Nikad se nisam miješao u politiku, niti sam pripadao nekoj partiji.

— Ni sada vas nećemo učlaniti ... Tražim drugu vrstu saradnje.

Švarc se uvjerio da posla ima s inteligentnim i odvažnim mladim čovjekom koji zna šta hoće i uporno brani svoje stavove. On se prisjetio jednog upozorenja da sarajevske komuniste predvodi neobično vitalan i snalažljiv mladić, da vješto zameće tragove, izbjegava potjere, i nešto uzbuđeniji je zaustio:

— Da vi niste, ovaj, možda? ...

— Jesam, znajte, Valter!

Švarc je širom otvorio usta, ali ništa nije rekao.

— O vama, rekao sam, dosta znam — nastavio je Valter ne osvrćući se na Švarcovu trenutnu zbunjenost. — Niste počinili nikakav zločin. Inače, ne bih vam se obratio.

— Hvala na lijepom mišljenju, ali još ne znam zašto mi se obraćate.

— Poznajete li potpukovnika Vedela u komandi odbrane Sarajeva.

— Ponekad se sastajemo.

— I druge oficire i podoficire? ...

— Mnoge sam sretao, s nekim uspostavljao prisnije odnose. Što vam to treba? — teško je Švarc odolevao znatiželji i još više se uznemirio.

— Da prethodno nešto raščistimo! — unio mu se Valter u lice. — O našem razgovoru nikom ništa. U pitanju je najprije vaš život.

— Ipak, primoravate — otelo se Švarcu.

— Upozoravam! A saradnju ne morate prihvatiti. I ne smijete odati. Imate vremena da razmislite.

Švarc je pogledao Miljacku nadošlu od proljećnih kiša i otopljenog snijega i usporio korake.

— Šta vam konkretno treba? — lomio se Švarc poslije kraćeg razmišljanja.

— Plan za odbranu Sarajeva.

— Ništa manje! — začudio se Švarc.

Valter (na slici levo) među partizanima aprila 1944.

— Najnoviji plan... Urađen u vili „Braun“ na Koševu.
— I to znate! — iznenadio se Švarc, a Valter je nastavio:
— U sastavljanju plana za odbranu Sarajeva učestvovali su generali Lejzer, Katner, Rajnike, Markuli i potpukovnici Fest i Vedel.

— I vi, kad sve znate — izletjela je Švarcu pošalica.

— Nisam. A da jesam, ne bih vas tržio, sve bih znao.

Na kraju Švarc je pristao da dobavi plan za odbranu grada i da ga uruči Valteru.

Na naredni sastanak Švarc je došao praznih ruku i objasnio da ne može doći do povjerljivog dokumenta. Valter je shvatio teškoće, ali je insistirao da nastupa prodornije i smjeliije. Ni to nije pomoglo da se dođe do plana odbrane grada.

Valter je preduzimao druge mjere da se domogne tajnog dokumenta i neke saradnike u neprijateljskoj uniformi naputio da tragaju za planom.

Jednog popodneva, u zakazano vrijeme, Švarc je došao kod Valtera, sav preblijedio i uznemiren. Iz tašne je izvadio veliki koverat, bez ikakve adrese, i uzbuđen progovorio:

— Evo, tu je! Dozvolite da odem.

— Sačekajte! Sjedite.

— Meni se žuri.

— Na dužnost?

— Imam privatnog posla.

— Ovo je preče. Čekajte!

Valter je otvorio koverat i raskrilio plan za odbranu grada. Ushićen, prišao je Švarcu, razdragan mu drmusao ruku i izgovorio:

— Čestitam, čestitam, druže! Komunisti si! Mogu te učlaniti!

— A, ne! Pomagaću i ovako...

— Dobro, druže — blagonaklono se Valter ophodio, ugovorio slijedeći sastanak, Švarca ispratio i vratio se planu.

Pažljivo je razgledao ucrtane objekte i odmah se uvjerio da su njemački komandanti, u saradnji sa kvislinzima, detaljno utvrdili kako njihove jedinice treba da brane grad na Miljacki. U prilogu se nalazilo i upozorenje komandanta odbranene, generala Katnera, da se mora „u slučaju napada na Sarajevo računati sa ustankom u unutrašnjosti grada...“

— Uputiću naoružane udarne grupe da ošinu po najosjetljivijim mjestima — odlučio je Valter studirajući plan.

Najviše se zadržao na izučavanju spoljne i unutrašnje odbrane grada. Spoljna se dijelila na dva odsjeka: sjeverni i južni, a odsjeci na pododsjeke povezane vatrenim linijama. Prilikom razrade linije odbrane detaljno su opisani fortifikacijski objekti, stalna utvrđenja, bunker i od kamena i cementa, bunker i od drveta, broj vojnika u njima, vrste oružja i vatrena moć otpornih tačaka. Nisu izostavljene žičane prepreke, minske prepreke i rovovi. Što se tiče rasporeda artiljerijskih oruđa, planom je precizirano koliko je topova i kakvog kalibra razmješteno na Pašinom brdu, Grdnju, Lukavici, Vracama, Zlatištu, Dragulju, Kobiljoj glavi, Trebeviću i drugim mjestima.

Valter se postarao da plan, najsigurnijim kanalima, dostavi komandantu Petog korpusa, general-majoru Slavku Rodiću. Na osnovu toga plana u štabovima Drugog, Trećeg i Petog korpusa razrađen je plan za konačno oslobođenje Sarajeva.

Komandant odbrane Sarajeva, general Katner, pozvao je 23. marta 1945. godine u 9 časova, potpukovnika Vedela da donese plan odbrane Sarajeva, da prostudiraju manja pomjeranja jedinica određenih da brane blok zgrada u kojima se nalazila komanda njemačke policije. A to su bile Druga gimnazija, Sokolski dom i zgrada u ulici Iva Benevalencija.

Vedel je otvorio čeličnu kasu i pomjerio nekoliko uredno složenih fascikli. Plan odbrane nije našao. Van sebe, presječenog daha, on se srušio u stolicu, nesposoban da misli i nešto preduzme. General Katner, nestrpljiv, izašao je iz kabineta i Vedela zatekao slomljenog i snuženog i oštro zatražio:

— Plan!

— Ne mogu ga pronaći, gospodine generale! Bio je ovdje u kasi!

Katner se naglo okrenuo, bez riječi izašao i odmah alarmirao obaveštajne oficire i Gestapo. Njima nije bilo jasno kako je plan odbrane mogao nestati i počeli su detaljnu istragu.

Istog dana, u 16 časova, načelnik štaba 21. njemačkog brdskog armijskog korpusa, pukovnik Klok, sazvao je oficire na sastanak i obavijestio ih o nestanku ratnog plana.

Njemački generali su razmatrali da li mogu nešto izmijeniti u sistemu spoljne i unutrašnje odbrane Sarajeva i jednoglasno zaključili da je to neizvodljivo, da se nova utvrđenja i vatrena gnijezda ne mogu izgraditi u trenucima kada pritisak jedinica Jugoslovenske armije, koje se približuju spoljnoj odbrani grada, naglo raste.

Valter (drugi sleva) na putu za Drvar sa grupom saboraca

U potrazi za nestalim planom, potpukovnik Fest i gestapovci počeli su hapsiti i saslušavati vojnike, podoficire i oficire za koje su mislili da bi mogli da imaju udjela u nestanku povjerljivih dokumenata. Za kratko vrijeme uhapšeno je 25 pripadnika njemačkih i 150 pripadnika ostalih jedinica uključenih u odbranu Sarajeva.

Valter je, prateći šta gestapovci i ustaška policija preduzimaju, Švarcu skrenuo pažnju da se pripazi i ne navraća u komandu odbrane Sarajeva. Čak mu je obezbijedio ilegalno sklonište u kome bi boravio, ako gestapovci nešto posumnjaju i pokušaju. Njihova istraga, na Švarcovu sreću, otišla je na suprotnu stranu, pogrešnim pravcem — prema štabu 369. njemačke divizije, u pekarsku četu i među domobranske pješačke jedinice.

Potpukovniku Vedelu je otvoreno rečeno, u početku istrage, da će biti saslušan i odgovarati zbog nebudnosti. Njegovi nervi sasvim su popustili i izvršio je samoubistvo, 26. marta 1945. godine.

Dok su se odvijala takva obračunavanja u redovima neprijatelja Valter je dolazio na sastanke u centru grada da razgovara sa vođama udarnih grupa, da im predoči da neprijatelj u posljednjem trzaju neće birati sredstva i štedeti imovinu i živote građana. Zato mu se valjalo žestoko suprotstaviti.

Pošto je procenio da neprijatelj odasvud vreba, Valteru se samom nije išlo u prometnu gradsku ulicu i pozvao je Envera Krzića da mu se pridruži.

— Šta imaš od oružja? — upitao je Valter svog vernog druga.

— Pištolj sa dosta metaka. I bombu.

— Dobro je. Možemo u čaršiju, ali nećemo uporedo, zbog predostrožnosti. Koraćaćeš iza mene, na desetak do petnaest metara. Ako mi se neko nepoželjan približi, nećemo obojica biti iznenađeni.

— Pratiću te, ništa ne brini, i otvoriti, kako se ono veli, četvore oči.

Krzić je nešto zaostao, pazio da Valtera ne izgubi iz vida, naročito u Poglavnikovoj ulici u kojoj je bilo dosta prolaznika i poneko uniformisano lice.

U sredini ulice dvojica ustaša, s oružjem u rukama, zastavili su Valtera i nešto pitali. Krzić je zastao, s rukom na pištolju, i iščekivao. Razgovor između Valtera i ustaša posta-

jao je žustriji, ali Krzić nije mogao da razazna o čemu se prepiru. Da se našao desetak metara bliže, da prolaznici nisu žagorili, čuo bi ovo:

— A, Vladimir Perić? — cinično je proslavio dežmekasti ustaša.

— Lično! — nakostriješio se Valter ne vadeći ruku iz džepa, spreman da potegne obarač pištolja i iznenadi ustaše.

— Mi smo zemljaci! — podsjetio je ustaša.

— Znamo se dobro — prihvatio je Valter.

— Dabome! Komunisti si odavno. Naš protivnik!

— Tačno, zemljače!

— A šta ovdje radiš i tražiš?

— Predstavljam Vrhovni štab! Jeste li zadovoljni?

Ustaše su se zbunile i očigledno dvoumle šta dalje da učine. A Valter im nije dao da se priberu i počeo je prijetiti:

— Pazite se, burazeri, ozbiljno vas opominjem. Nisam sam, burazeri!

Ustaše su bacile poglede lijevo i desno, a dežmekasti je upitao:

— Kako nisi sam?

— Vidite li ove ljude naokolo? Civile!

— Imamo oči!

— Bolje pogledajte zemljaci! Na svakih dvadesetak metara, u cijeloj ulici, u cijelom Sarajevu, raspoređeni su moji borci. Ako nešto pokušate, ako me taknete, odnijete vrage šalu. Neće vas biti među živima!

Na licima ustaša primjetio se strah. Njihovu neodlučnost i zbunjenost Valter je iskoristio i pitao:

— Imate li djece, zemljaci?

— Imamo! — obojica su istovremeno priznali.

— Mislite na svoju djecu i okanite se zemljaka. Malo mi se žuri, znate! I mojim ljudima. Ako mi izgubimo strpljenje, vaša djeca ostadoše siročići. Ukoliko se urazumite i mirno udaljite, ja mogu nešto da učinim da vam se oprostí. Znao, oslobođenje se približava.

— Zemljače, znaš, mi nikom glavu nismo skinuli — uvjeravao je dežmekasti ustaša, zaboravljajući kako je počeo razgovor. — A da se Nijemcima crno piše i da im dolazi kraj, to mi vidimo.

— Ostajte bez brige, zemljaci! I pamet u glavu!

— Jašta ćemo, zemljače. Idi ti slobodno, za svojim poslom!

— Uvijek sam tako išao! — uzvratilo je Valter.

Ustaše su ostale na ivici trotoara, a Valter se obazrivo udaljio i sačekao Krzića.

— Šta to bi? — upitao je Enver.

Valter je natenane opisao svoj susret sa ustašama.

Sutradan je Sarajevom protutnjala vijest: da se partizani, presvučeni u civilna odijela, nalaze u svim kvartovima, u mnogim kućama i ulicama, da čekaju naređenje svoga vođe Perića da ospu vatru iz raznovrsnog oružja.“

POGINUO ZA SVETLIJE SARAJEVO

Drug Tito je naredio jedinicama NOVJ koje su lomile spoljnu odbranu Sarajeva da 5. aprila oslobode ovaj grad. Valter je i dotad danonoćno bio na nogama: prikupljao je podatke o kretanju neprijatelja, obavještavao štabove brigada koje su stezale obruč oko Sarajeva o snazi neprijatelja na pojedinim pravcima i položajima, obilazio naoružane grupe koje su okupljale hiljade Sarajlija ...

U međuvremenu je, kako piše Džavid Husić, u jednom telegramu poverljive prirode i ovde pristiglom sa oslobođene teritorije zahtevano da Valter, posle tolikih napora i iskušenja — svakako ostane živ. Bio je isuviše dragocen za ilegalni pokret, za Partiju, za revoluciju, posebno za grad njegove revolucionarne mladosti i bespoštedne borbe — Sarajevo. Zato mu je pripremljeno i sklonište na Kovačima i određen kurir sa motociklom. Odgovorio je, odsječno, i kao uvrijeđeno:

— Zar među četiri zida, kao baba! Kad sam do sada pregurao ...

Pogotovu poslije jedne poruke iz Štaba Petog korpusa, Valter nije mogao da se skrasi. Pripremajući sarajevsku operaciju general-major Slavko Rodić poručio je Valteru putem radio-stanice:

„Sačuvajte objekte, prije svega električnu centralu i poštu. Organizujte njihovu odbranu.

Ne dozvolite da arhive budu uništene!“

Već rano poslije podne 5. aprila oživjele su udarne grupe u mahalama i ulicama. Dijeljeno je oružje, propusnice. Vođa

bistričkog aktiva Galib Festa obezbijedio je mostove na svojoj strani i, u dogovoru sa domobranskim oficirima, zauzeo zgrade divizije. Samo jedan čas kasnije, Festa je poginuo demontirajući ručnu bombu. Sa Vratnika su javljali da se domobranci predaju. Jedna veća, zakašnjela kolona Nijemaca raspršena je kod Kozje ćuprije.

— Moram tamo! — odlučio je Valter. A onda, kao da se nečega dosjetio, upitao je:

— Kako napreduje izrada zastava? Je li moja nova uniforma gotova?

Išao je kroz grad u bijelom kišnom mantilu svog domaćina Alije Kurtovića. U ruci je držao strojnicu. Na jednom obronku Bjelava upao je u okršaj i pucao na mitraljesko gnijezdo dvojice ustaša. I uz sve to električna centrala nije mu davala mira. Svakog časa pitao je:

— Vidi li se šta?

Sarajevo je u ovoj noći bilo sablasno osvijetljeno, jer se mnogi građani nisu više držali „naredbe“ o zamračivanju. Čule su se prve eksplozije municije sa Huma i Valter se još više užurbao:

— Počeli su da miniraju! Hajdemo dalje!

Kada je saznao za požar u Fabrici duhana, mirno je prihvatio telefon i obavijestio vatrogasce. Jedino mu električna centrala nije izlazila iz misli, jer je znao šta ona znači za grad. Hitajući tamo, upao je u najteži okršaj na Obali. Nijemci su upotrijebili tri tenka, ali je samo jedan uspio da umakne. Prvi je uništen kod zgrade pošte, drugi u blizini tadašnjeg cirkus-placa. Štab 18. hrvatske brigade već se smjestio u zgradi bioskopa „Tesla“.

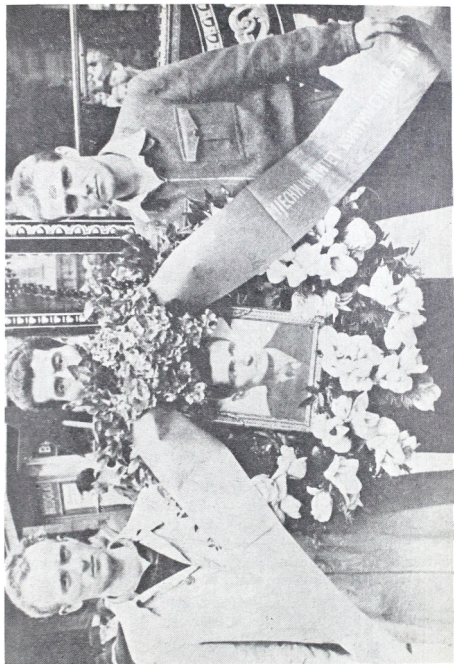
Posljednji koji je pokušao da utiče na Valtera da se pričuva bio je Miloš Zekić, komandant 27. divizije. Dva druga iz prvih dana ustanka sreli su se tačno u ponoć i Zekićevi vojnici su se čudili što tako dugo komandant grli ovog neobičnog civila. Valter je prvi progovorio:

— Daj, Miloše, bar jednu četu da pomogne naoružanim radnicima u Električnoj centrali.

— Odmah, Vlado! Javiću i štabu 38., lično Franji Herljeviću, da i oni pripomognu.

— E, pa ja odoh!

— Gdje ćeš?

Detalj sa sahrane narodnog heroja Vladimira Perića Valtera

— U centralu! Obećao sam!

— Mislim da bi bilo bolje da ostaneš ovdje u štabu. Svako kretanje pogotovu na ovom prostoru, veoma je opasno.

— Znam, Miloše, ali moram! Ne brini za mene!

Već za jedan čas, Zekić nije mogao sebi da oprostiti što nije bio uporniji. U sobu je ušao kurir, preko običaja skinuo titovku i rekao:

— Druže komandante, javljaju da je poginuo Valter!

Komandant Zekić, kako sam kaže, nije imao srca da Valteru, ilegalcu i heroju, uskrati radost da u borbi na tom najisturenijem položaju već dobivene bitke za Sarajevo, ne bude običan borac, pešak s puškom u ruci!

Taj poslednji razgovor Valtera i Zekića publicista Milorad Gončin ovako opisuje u knjizi „Ilegalac Valter“, izdatoj 1972. godine:

„Zekić je ponudio Valteru da ostane u štabu divizije i tu sačeka kraj borbe.

— Ne mogu, Miloše. Puno me obaveza očekuje. I radnici kod električne centrale. Njima sam obećao, znaš, pomoći da grad zabljesne u svetlosti. Čim se borba završi ...

— Odmori se malo — molio je Zekić, videći da je Valter premoren i dosta oronuo. — Javićemo da centrala proradi i svjetlo bljesne.

— Radnicima dadoh riječ ... Idem, stari druže!

— Počeka još malo, skoro ću primiti izvještaj o situaciji.

— Vратићу se, ne brini! — obećao je Valter i izašao u polutamu.

U mnogim dijelovima grada povremeno su odjekivale eksplozije i oglašavalo se raznovrsno oružje. Žestoka borba se vodila u blizini električne centrale i uzduž Miljacke.

Komandantu divizije, Milošu Zekiću, prišao je kurir, mimo običaja skinuo kapu i jedva izgovorio:

— Pogibe drug Valter.

— A kako?

— Od minobacačke granate.

— Eh, stari moj druže — uzdahnuo je Zekić. — Ugasio si se braneći svjetlost!

*Oštećena Valterova fotografija sa legitimacije,
nađena u džepu bluze nakon njegove smrti*

Radnici su ispunili Valterovu želju — iz odbranjene električne centrale pustili su struju da osvijetli ulice prepune naroda i boraca.“

Valter je, kažu, poginuo od jedne od poslednjih granata koje je neprijatelj ispalio na Sarajevo, odstupajući ka Sarajevskom polju. A poslednja poruka koju je ratna, do tada ilegalna radio-stanica Mesnog komiteta KPJ za Sarajevo uputila ujutro 6. aprila 1945. godine, glasila je:

„Grad oslobođen, ali je Valter poginuo ...“

S A D R Ź A J

Priznanje — — — — — — — — — —	8
Detinjstvo kraj Lima — — — — — — — — — —	8
Polazak u partizane — — — — — — — — — —	18
Ilegalac Braco u Tuzli — — — — — — — — — —	21
Nepoznat i za ujnu — — — — — — — — — —	27
Duša dvostrukog života Sarajeva — — — — — — — — — —	32
Sastanci sa protivničkim vođama — — — — — — — — — —	40
Spasavanje saboraca — — — — — — — — — —	56
Valterova veza sa Ilidže — — — — — — — — — —	62
Ručak s Titom u Drvaru — — — — — — — — — —	65
Hvatanje špijuna Štimca — — — — — — — — — —	71
Neuspeo atentat na Luburića — — — — — — — — — —	74
Nadmudrivanje sa četnicima — — — — — — — — — —	80
Krađa plana odbrane grada — — — — — — — — — —	83
Poginuo za svetlije Sarajevo — — — — — — — — — —	93

BIBLIOTEKA LEGENDE

I KOLO

- 1. Ivo Lola Ribar**
- 2. Moša Pijade**
- 3. Žikica Jovanović Španac**
- 4. Sava Kovačević**
- 5. Rade Končar**
- 6. Vladimir Perić Valter**

IZDAVAČ:

NIP DEČJE NOVINE

GORNJI MILANOVAC

TAKOVSKA BR. 6

Oslobođeno plaćanja poreza na promet, mišljenjem Republičkog sekretarijata za kulturu SRS, broj 413-9/73-02 od 12. I 1973.

